

BELÂĖAT, RHÉTORIQUE ve EDEBİYAT
NAZARİYESİ SAHASINDA TÜRĖKÇE NEŞREDİLMİŞ
KİTAPLARIN AÇIKLAMALI BİBLİYOGRAFYASI

I

KÂZIM YETİŞ

Edebî bilgileri, söz ve mânâ ile ilgili edebî sanatları, edebiyat kaide-lerini ihtivâ eden kitaplar bizde çok değişik şekillerde adlandırılmışlardır. Keza bu alandaki eserlerin muhtevâları da birbirlerine göre çok farklıdır. Bu bakımdan bunları belirli bir başlık altında toplamak her zaman mümkün olamamaktadır. Bazan yazarlarımızın bu mevzûda yazmış oldukları eserlere koydukları isimler kitabın ihtivâ ettiği konuları vermekten, hattâ tedâî ettirmekten bile uzaktır. Muhakkak ki bunda, bizde, bu kavramların tam oturmamış olmasının da tesiri vardır. Esasen gerek İslâm edebiyatında, gerek Batı edebiyatında bu nevî karışıklıklarla karşılaşmak mümkündür. Öte-den beri Arapların belâğatla beyânı birbirinin yerine kullandıkları vakidir. Batı'da ise rhétorique, belles - lettres ve littérature başlıklı kitapların muhteviyâtının birbirlerine girdiği, birinin diğerinin konularını da içine aldığı görülmektedir. Biz burada asırlardır devam eden bu çeşit tedâhülleri ayırmayı, her birini ayrı ayrı tesbit etmeyi gaye alan bir çalışma yapacak değiliz. Bu açıklama ile, yazımızın uzun başlığında görülen "belâğat", "rhétorique", "edebiyat nazariyesi" mefhumlarını niçin tercih ettiğimizin anlaşılmasını sağlamak istiyoruz. Biz bu yazımızda, bizde neşredilmiş bulunan ve edebî sanatları, edebî bilgileri, belâğatı, edebiyat kaide ve prensiplerini ihtiva eden kitapların her birini mâhiyetleri ile beraber ortaya koymak istiyoruz.

Bilindiği gibi, matbaanın bizdeki tarihi çok yenidir. Bu konuda kitap neşri ise çok daha yakın bir devreye âittir. Ancak Tanzimat'tan sonra edebiyat kaidelerini veren kitapların neşredilmeye başlandığını tesbit ediyoruz. İlk telif eserinin Tanzimat'tan 28 sene sonra 1867'de yayımlandığını söylersek bu husustaki gecikme daha iyi görülür. Bu gecikmenin sebeplerine girmek gayemizin dışındadır. Fakat başlamada, medresenin yanında kurulan yeni tarz mekteplerde talebeye edebiyat kaidelerini vermek gibi bir sebebin rolü olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu alanda neşriyâtın birdenbire artması ve yazılan kitapların hemen tamamına yakınının mektep kitabı olması fikrimizi desteklemeye yetecektir. Artık yeni yetişen nesil ve münevverimiz, eskilerin yaptığı gibi, bu alandaki ihtiyaçlarını Arapça veya Farsça'da yazılmış eserlerden giderecek durumda değillerdir. Üstelik dilimizde ve edebiyatımızda yeni ve farklı gelişmeler vardır.

Yazımızda neşredilmiş kitaplar üzerinde duracağız. Yazmalarımızın tam bir envanterinin yapılmaması, belki yılları alacak bir araştırmaya girmeye ve kütüphanelerimizde şayet varsa belâgat konusunda yazılmış kitapları tesbit etmeye pek imkân vermemektedir. Belki ileride bunlar tesbit edilebilecektir. Fakat hemen ifade edelim ki geçmiş asırlarda bu sahada oldukça ihmalkâr davranılmıştır. Meselâ Mutavvel gibi bir kitap olsaydı, bu güne kadar herhalde araştırmacıların eline geçerdi. Nitekim bu alanda mevcut bir iki yazma vardır ve bunlar hemen dikkatleri çekmiştir. Bu bakımdan biz de, bu kitapları, bilinmeleri ve kendilerinden istifâde edilmeleri dolayısıyla bibliyografyamıza almayı uygun gördük. Fakat sadece Türkler tarafından yazılmış olanları değil, Türkçe'ye tercüme edilmiş olanları da listemize aldığımızı belirtelim. Yalnız Ahmedî'nin Farsça eseri gibi Anadolu sâhasında da yazılmış olsalar müelliflerimizin kaleme aldığı ve bilinen Arapça veya Farsça eserleri bibliyografyamızın dışında tuttuk.

Bu açıklamamızı inşâ, kitâbet, arûz kitaplarını da yazımızın dışında bıraktığımızı söyleyerek tamamlayalım.

İnşâ değişik şekillerde mânâlandırılmış bir mefhumdur. Araplar "ulûm-ı edebiyeye" içinde saydıkları inşâ'yı nesir karşılığı olarak kullanmışlardır. Bu kelime bizde de asırlarca nesir örneği olarak değerlendirilmiştir. Fakat Ziya Paşa, Şiir ve İnşâ makalesinde ne kadar şiir ve nesir gibi bir mânâyı da vermek istemişse de bu iki kelime ile onun asıl gayesinin Batı'daki littérature'ü karşılamak olduğunu biliyoruz.¹ Tanzimattan sonra neşredilmiş inşâ ve kitâbet eserleri ise bugünkü lise öğrencileri için hazırlanan kompozisyon kitaplarından farklı değildir. Dolayısıyla edebiyatı değil, dilin günlük ve resmî - husûsî yazışmalardaki kullanılışını ifâde ettiğini söylemek yanlış olmaz. Aruz veznini anlatan, kalıpları veren kitaplar ise ayrı bir araştırma konusudur ve bunların her üçü yazımızın dışında kalan mevzûlardır. Bununla beraber bazı belâgat ve edebiyat bilgileri veren kitaplarda bu konular işlenmiş ise tabiiyle onlara temas edilmiştir.

Şeyh Ahmed el - Bardahî el-Âmidî, *Kitâb Câmi'-i Envâ'ü'l-Edebi'l-Fârisî*, Fâtih Millet Kütüphanesi, Ali Emirî yazmaları lügat böl. nr. 39,227 yaprak.

Kitaptan bahsedenlerin² kaydına göre 1502 (H.907)'de yazılan bu eserin, beşinci "El - hâmis fi's-Sanâyi'i'l-Edebiyye mine'l-Arûz ve't-ta'miye"

¹ Namık Kemal, Recâizâde Ekrem'e yazdığı bir mektubunda "lisanın bu hallerine bakılınca littérature'ü insanın âdetâ kudemâ veya Ziya Paşa gibi Şiir ve İnşâ ile tercüme edeceği geliyor" der. (bk. Kâzım Yetiş, Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı ile ilgili Görüşleri ve Yazıları, İstanbul, 1989, s. 399).

² Ali Emirî, Âmid Şehrinin Ak - koyunlular Zamanındaki Şiir ve İnşâ ve Evzân ve Arûzuna Bir Nümüne, Âmid-i Sevdâ Mec., nr. 16, Nisan 1325, s. 67-74; Kemal Eraslan, Eski Bir Belâgat Kitabı, Birinci Türkoloji Kong., Tebliğler, İstanbul, 1980, s. 3-8.

faslı “Der Kavâid-i Şiir ü Tecnisât ü Teşbihât-ı Gazeliyyât ve Mecâz-ı mürsel ve Arûz ve Asl-ı Ta’miye” (210a–226b) başlığını taşıyan kısmı konumuzla alâkalıdır. Bardahî Farsça - Türkçe sözlük mâhiyetindeki eserinin sonuna bazı edebî ıstılahları eklemiştir. Dolayısıyla bu kısım, belâğât kitabından çok, bir lügatın bütünlüğü içerisinde bir ıstılah sözlüğüdür. Yazar bu bölümün başında şiir kaideleri ve arûzu bilmenin sağlayacağı faydalar üzerinde durur. Sonra sırasıyla şiir, beyit, mesnevî, rübâî, kıt’a, kasîde, tercî, gazel, medh, hiciv, mersiye, neşîde, terceme, nazım, nesir, nazîre, nakîza, muvaşşah, müstezâd, kafiye, matla’, mahlâs, tac, şeyh, tarsî, reddü’l-acz ale’s-sadr, îham, tecnis, teşbih, mecâz-ı mürsel, arûz kavramları üzerinde durulmakta, Farsça örneklerin yanında Türkçe misâller de verilmektedir. Edebiyat terimlerinin seçiminde ve sırasında herhangi bir usûl takip edilmediğini ayrıca belirtelim.

Muslihiddin Mustafa Sürûrî, *Bahrü’l-Maârif*, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 1857, 106 v.

1549 (H. 956)’da telif edilen Bahrü’l-Maârif bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Yazar mukaddimede “ilm-i arûz” ve “ıstılahât-ı şüriyye” den, bunları bilmenin faydalarından bahseder. Sürûrî birinci kısımda arûz vezninin bahirlerini ele aldıktan sonra nazımdan, nazım ve nesir münâsebetinden, nesrin nevîlerinden ve kafiyyeden söz eder. İkinci kısım bütünüyle edebiyat terimlerine tahsis edilmiştir. Burada yazar; tarsî, tecnis, iştikâk, tezâd, istiâre, îham, iltifât, teşbih gibi sanatların yanında nazım nevîleri ile alâkalı ıstılahları ele alır. Sürûrî konularını Kur’ân, hadiselerden parçalarla ve Arapça, Farsça ve Türkçe örneklerle açıklar. Edebiyatla ilgili bu terimleri ele alırken herhangi bir sıra takip etmeyen yazarın Türkçe örneklerinin çoğu kendisine âittir. Kitabın yarısından fazlasını işgâl eden üçüncü “Teşbihât ü Mesâil-i Enîsü’l-Uşşâk Beyânındadır” kısmı, eserin ağırlık noktasını teşkil eder. Yazar burada teşbihin güzelliği için benzetme yönünün müşebbeh ve müşebbehün bihin her ikisini de şâmil olmasından bahisle; “hüsn ü cemâl”, “aşk u hal”, “kâkül ü zülf”, “alm”, “kulak”, “kaş”, “göz”, “kirpik”, “gamze”, “yüz”, “burun”, “hat”, “kara ben”, “dudak”, “bilek”, “parmak”, “boy”, “bel”, “incik”, “mecmuâ-ı azâ”, “zât-ı mahbûb”, “söz” başlıklarında, insan vücûdunun bu uzuvları ile ilgili yapılan teşbihlere Arapça ve Farsça’dan örnekler verir. Bu kısım Prof. Dr. Ömer Faruk Akün’ün belirttiği gibi, “divan şiirinin hayal ve mazmunlarını, Arap ve bilhassa Fars şiirindeki örnekleri ile birlikte tedvin eden bir rehber”³ mâhiyetindedir. Yazar “hâtime”de “ilm-i şiirin” faydaları üzerinde durur.

İsmail Erünsal’ın neşrettiği *Miftâhü’t - Teşbih*⁴, eski edebiyatın hayal ve mazmûn anlayışı çerçevesinde sevgilinin uzuvlarının nelere benzetildiğini,

³ İslâm Ansiklopedisi, Sürûrî “Mad.”, c. 11, İstanbul, 1970, s. 250.

⁴ İsmail E. Erünsal, Mu’idi’nin Miftâhu’t-Teşbih’i, Osmanlı Araştırmaları, nr. VII-VIII, İstanbul, 1988, s. 215–272.

daha çok Ahmed Paşa'dan alınan örneklerle gösteren bir risâledir. Yazarı XVI. asır şâiri Mu'idî, teşbih sanatının mâhiyetini kısaca vermekle beraber, teşbihin nevîleri üzerinde bile durmaz. Dolayısıyla Miftâhü't - Teşbih belâgatın bir şubesi beyân'ın münderecâtında ele alınan teşbih'i dahi tam olarak vermekten uzaktır.

Müstakim - zâde Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi, *Istilahatü's - Şiiriyye*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 625/18 (130-136); Esad Efendi, nr. 1684/5 (33-42) ⁵.

Müstakim - zâde'nin bu risâlesi birkaç istisnânın dışında şiirle alâkalı bazı ıstılahları ihtiva etmektedir. 1773 (H. 1187)'de yazılan eserde yazar, önce arûz bilmenin faydası ile şiir ve şâir üzerinde durur. Daha sonra herhangi bir sıra takib edilmeksizin istiâre, işbâ, iktibâs, îhâm, beyit, tercüme, gazel, dîvan vb. bazı edebiyat terimleri açıklanır. Bazan tek cümlelik izahlarla iktifâ eden müellif, her mefhuma örnek vermez. Hattâ risâlede çok az örnek olduğunu da ifâde edelim.

Şimdilik bilinen yazmalar-ki bunlardan iki tanesi yeni alfabe ile yayımlanmıştır- bunlardır. Daha sonraki devre âit bir başka yazmayı ise yazıldığını tahmin ettiğimiz devir içerisinde ele alacağız. Elbette yazmalar veya yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, herhangi bir kitabın sonuna eklenivermiş risâleler yok değildir. Fakat biz, sadece bilinenle iktifâ edeceğimizi başlangıçta söylemiştik. Bizim burada asıl üzerinde duracağımız basılı olanlardır.

Mevlâna İsmâüddin (trc. Mehmed Tâhir Selâm), *Tercüme-i Mîzânü'l-Edeb*, İstanbul, 1257 (1841), Takvimhâne-i Âmire Mat., 308 S.

Mevlânâ İsmâüddin'in sarf, nahiv, beyân ve bedî ilimlerinden bahseden bu eseri bilhassa son üç kısmı ile bir belâgat kitabı özelliğine sahip bulunmakla beraber, aslında Arapların ulûm-ı edebiyeye dedikleri ilimlerin beşini içine almaktadır. Önce belâgat ve fesâhat kavramları üzerinde durulmakta ve sarf, nahiv konuları kitabın üçte ikisini meydana getirmektedir. Tabiatıyla burada bahis konusu olan Arap sarf ve nahvidir. Mehmed Tahir Selâm'ın tercüme usûlü, daha evvel bu sahanın pek çok eserinde görüldüğü gibi önce asıl metin verilmesi sonra tercümesinin yapılması şeklindedir. Dil öğrenmede faydalı olan bu yol, bizatihi dile ait olan bu nevi eserler için daha da bir anlam kazanmaktadır. Mütercimim, tercümede daha doğrusu Türkçe'yi ifadede dile hâkim bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bizim konumuzla ilgili olan meâni bölümü beyan ve bedie nisbetle daha fazla yer işgal etmektedir. Son ilm-i beyan ve ilm-i bedî için ise sadece 35 sahife ayrılmıştır. Tabiatıyla buradaki tasarruf tercüme edenden çok eserin yazarına âittir.

⁵ Harun Tolasa, 18. YY.'da yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü - Müstakim-zâde'nin Istilâhâtü's-Şi'riye'si, TDED, İstanbul 1986, s. 36-79.

İlm-i bedîdeki sanatlar da lâfzî ve mânevî diye kısımlandırılmış mânâ ile ilgili 39, lâfızla ilgili 8 sanat ayrı ayrı ele alınmıştır. Fakat çok defa sanatların sadece tarifi ile yetinilmektedir.

Tercüme-i Mizânü'l-Edeb, anlaşılabilir bir dil ve ifade ile tercüme edilmiş bir kitap olmakla beraber pek fazla tanınmış değildir. Esasen Türk okuyucusuna hitap edecek olan 35 sayfalık son kısımdır.

İsmail Hakkı Ankaravî, *Miftâhu'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha*, (İstanbul), 1284 (= 1867), Tasvîr-i Efkâr Mat. 218 S.

XVII. asır mahsülü olan Miftâhu'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha, bizde neşredilen ilk Türkçe belâgat veya edebiyat bilgileri kitabıdır. Ankaravî, eserinin takdiminde belirttiğine göre, dervişlerden Âmil ve Mehmed Sâdık Çelebî'nin şiir ve inşâ sâhasında bilgi sâhibi olmak için Hatib-i Dımışkı'nın Telhîs'ini okumak istemeleri üzerine; onlara kolaylık olsun diye adı geçen kitabın bedî ve beyânla alâkalı kısımlarını Türkçe'ye nakletmek istemiştir.

Yazar mukaddimesinde belâgat öğrenmenin Kur'ân-ı Kerim'i, Hz. Muhammed'in sözlerini ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sini anlamaya yardımcı olması bakımından ehemmiyeti ve fazileti üzerinde durduktan sonra, "söz"ü dört kısımda inceler. Eser bu girişten sonra dört bâba ayrılır. Birinci bâbda sırası ile kelime, kelâm, isnâd, belâgat ve fesâhat kavramlarını inceleyen Ankaravî; ikinci bâbda "ilm-i beyân"ı bahis konusu eder. Miftâhu'l - Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha'nın üçüncü bâbında "aksâm-ı şiir" ile "ilm-i bedî" ele alınır. İlm-i bedî'de incelenen sanatların "kısım-ı mânevî" ve "kısım-ı lâfzî" diye ikiye ayrıldığını görüyoruz. Ayrıca bu kısımda şiir, nesir, selâset, metânet ve letâfet mefhumlarının da üzerinde durulmaktadır. Dördüncü ve sonuncu bâb ise "ilm-i inşâ", "hutbe" ve "mekâtib"e tahsis edilmiştir.

Adına rağmen fesâhat ve meânî gibi belâgatın konularını kitabının dışında bırakan yazar, nazım nevîlerine ve inşâyâ fasıllar ayırmak, mektup nevîlerine örnekler vermek suretiyle belâgatın konularını aşan ve edebiyat bilgilerini ve güzel konuşma ile güzel yazmanın usûllerini içine alan bir kitap ortaya koymuştur.

Mehmed Nüzhet, *Mugni'l-Küttâb*, (İstanbul), 1286 (= 1869), Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Mat., 466 S.

Mugni'l-Küttâb, Seyyid Mehmed Nüzhet'in oğluna hitaben yazdığı mektupları ve bu meyanda özellikle kaleme devam eden kimselerin başta kitâbet olmak üzere uymaları gerekli usûl ve âdâbı, kitâbet ve inşâ örneklerini, "ilm-i hesap"ı ve defter tutma usûlünü içine alan, kâtip olmak isteyen gençler için zamanına göre bir nasihat, tavsiye ve rehberlik kitabı mâhiyetindedir. Eser, Sultan Abdülaziz devrinde, Edhem Pertev Paşa'nın maarif nâzırlığında Darümuallimin kitâbet hocahığına tayin edilen müellifinin ikinci sene "levâzım-ı tahsilîyeye, tehzîb-i ahlâk-ı etfâle ve âdâb-ı kalem ve usûl-i inşâ ve kitâbete dâir" mütâlealarını dikte ettirmesinin neticesinde meydana gelmiştir.

Mehmed Nüzhet kitabının “Usûl-i İnşâ ve Kitâbet” bölümünde “ulemâ-yı kirâmdan bazılarının inşâyı müstakil bir fen itibâr etmeyip meânî, beyân, bedî fenlerinin içinde “semerât-ı mensûreden mütâlea ettiklerini; bazılarının da zikredilen ilimlerden gelişmiş fakat ayrı bir fen saydıklarını belirtir. Yazar, bu fennin daha iyi anlaşılmasını sağlamak gayesiyle, bu ilimler hakkında bilgi vermek ihtiyacını duyar. İşte bu ihtiyaç onu meânî, beyan ve bedîden yani belâgattan bahsetmeye sevkeder. Yazar bu bölümü “terşîh” dediği altı fasla ayırır. İlkinde meânî, beyân ve bedîin tarifleri yapılır; ilm-i inşâ üzerinde durulur ve bunun adı geçen konularla ilgisi açıklanır.

İkinci fasılda ilm-i inşâ konusundaki görüşlerini geliştiren yazar, üçüncü fasılda kitâbet’i, dördüncü fasılda “ulûm-ı edebiyeye”yi inceler. Beşinci fasıl “sanâyi-i lâfziyye” ve “sanâyi-i mânevîye”ye tahsis edilmiştir. Burada belâgat, fesâhat kavramları üzerinde duran müellif, ilm-i beyân’ın konuları ile ilm-i meânînin bazı mevzûlarını ele alır. Altıncı fasılda kitâbetin zamandaki usullerini açıklayan yazar, kâtiplerin şiir ezberlemeleri gerektiği noktasından hareketle şiir üzerinde durur. “Hutbe - kelâm-ı mensur” bahislerinin de bulunduğu bu faslı “inşâat” kısmı takip eder. Burada inşâ örnekleri vardır. Kitabın daha sonraki hesap ve defter tutma bahisleri tamamen konumuzun dışındadır.

İlk anda plansız gibi görünen Mugni’l-Küttâb, kâtipler için faydalı bilgileri sıralaması bakımından kendi içinde ve gâyesi çerçevesinde muntazamdır. Mugni’l-Küttâb edebiyat bilgilerinin de ötesinde birtakım nazari bilgiler de verir.

Selim Sâbit, *Miyârü’l-Kelâm*, (İstanbul), 1287 (= 1870), Matbaa-i Âmire, 46 S.

— İstanbul, 1302, Matbaa-i Osmaniye, 47 S.

Selim Sâbit eserinin takdiminde Türkçe’yi, kaidelerinin yazılı hâle getirilmemesi dolayısıyla, öğrenmenin ve öğretmenin güçlüğünden, bundan dolayı çocuklarımızın okuyup yazmaktan yüz çevirdiklerinden, uzun müddet uğraşmalarına rağmen kendi dillerini bilmediklerinden, başka dilleri öğrenmekte başarılı olmadıklarından bahseder. Daha evvel gramer kitabı yazdığını⁶ belirten Selim Sâbit, bu defa da dilimizin “usûl-i terkiбіye ve muhasenât-ı lâfziyesini müstemil” olmak üzere *Miyârü’l-Kelâm*’ı yazdığını söyler. Eser, rüşdiyelerde okutulmak üzere hazırlanmıştır.

Girişten sonra üç fasıl ve bir hâtimedden meydana gelen *Miyârü’l-Kelâm*’ın birinci faslında, ifâde ve cümle üzerinde durulur. İcâz, itnâb ve fe-

⁶ Selim Sâbit’in gramer kitaplarının, 1870’den evvelki baskılarına rastlayamadık. Onun bu konudaki eserleri *Nahv-i Osmânî* (İstanbul, 1298, Mahmud Bey Mat., 63 S.), *Sarf-ı Osmanî* (İstanbul, 1301, Matbaa-i Osmaniye, 96 S.) ve *Muhtasar Sarf-ı Osmanî* (İstanbul, 1308, 48 s.) dir.

sâhat bahislerinin de incelendiği bu fasıldan sonra yazar, ikinci fasılda, hakikat - mecâz, mecâz-ı mürsel, kinâye ve istiâreyi açıklar. Bunlar ilm-i beyân'ın konularıdır. Üçüncü fasıl, nazım - nesir, seci, şiir, kafiye ve vezin konularını içine alır. Hâtîme'de ise, edebî sanatlar ele alınmaktadır.

Mi'yârü'l-Kelâm, belâğatın bazı konularını Rüşdiye talebelerinin seviyesinde basitleştirmiş ve nazım - nesir, vezin ve kafiye gibi konuları da içine alarak ibtidâî mânâda edebiyat bilgileri vermeye çalışmıştır.

Mehmed Mihri, *Fenn-i Bedî*, (İstanbul, ts., Taş bas., 88 S.).

Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Abdülaziz devrinde İstanbul'u ziyâreti (1872) dolayısıyla basılmıştır. Fenn-i Bedî'nin büyük bir kısmını Türkçe ve Farsça manzum örnekler işgal etmiştir. Bu misallerin ekseriyeti bizzat yazarına âittir ve bunlarda Hidiv İsmail Paşa medhedilmektedir. Eserin kapağında Fenn-i Bedî'den sonra "el - Eserü'l-Celîl fi-medh-i alâ İsmâil" ibaresi de bulunmaktadır.

Mehmed Mihri, mukaddimede eserinin telif sebebini açıklar. Ona göre ölümden sonra yaşamının yollarından biri de güzel konuşmak ve güzel yazmaktır. Bunun için de belâğatın en mühim şubesi olan "ilm-i bedî" öğrenilmelidir. Yazar bu yolda istidatlı kimselere faydalı olmak ve Mısır Hidivi İsmâil Paşa'yı medhetmek için eserini kaleme almıştır.

Kitap, Fenn-i Bedî adını taşımakla beraber hem bu ilmin bütün kadrosunu vermez, hem de teşbih ve nazım nevîlerini de kadrosuna alır. Bedî'den kabul edilen sanatları, çok defa görüldüğü gibi lâfzî ve mânevî diye bir ayırma tabii tutmaz. Bahis konusu ettiği edebiyat terimlerini ele alırken herhangi bir tasnif yapmaz.

Ahmed Hamdi, *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyî*, [İstanbul] 1288-1289 (= 1872), Terakkî Mat., 172-52-59 S.

Ahmed Hamdi takdiminde eserini, Muhammed b. Kays'ın Mucem'i, ile Behrâm-ı Serahsî'nin Gâyetü'l-Arûzeyn'inden istifâde ederek hazırladığını söylerse de daha çok Muhammed b. Kays'dan faydalandığını hattâ onu geniş ölçüde tercüme ettiğini biliyoruz.⁷ Fakat eser bütünü ile bir tercüme değil, telifdir.

Yazar, birinci mukaddimede şiir üzerinde durur ve şiirin tarihini verir. Onun şiir çevresindeki bu açıklamalarının; Araplar, İranlılar, Yunanlılarda ilk söylenen şiirlere ve şâirlerine dair söylediklerinin bizde bu konudaki nâdir denemelerden biri olduğunu ifâde edelim. İkinci mukaddimede şiir söylemek için lüzumlu bilgileri ele alan Ahmed Hamdi, bunlar arasında saydığı arûz, kafiye ve edebî sanatlara kitabını tahsis eder. Sahifelerini bile ayrı ayrı numaraladığı kitabının ilk kısmında aruz veznini ve bahirleri ele

⁷ 1979 II. Millî Türkoloji Kongresi'nde Muhammed b. Kays hakkında bir tebliğ veren Prof. Dr. Nihat Çetin, Ahmed Hamdi'nin Kays'ın eserini tercüme ettiğini açıkça ve kesin bir şekilde ifâde etmiştir.

Hâlet, *Enmüzece*, b. yeri yok, 1290, 15 S.

“Türkçe fünûn-ı edebiyeye müteallik mükemmel bir kitabın mevcud” olmadığını belirten müellif, Halep vilâyet mektubçuluğu görevinde iken bir mahallî gazetede yazdığı fesâhat ve belâgatla ilgili bir makalesini kitap haline getirir. Bu küçük risâlede fesâhat tarif edildikten sonra, fesâhata mâni olan tenâfür, garâbet, kıyasa muhâlefet, za’f-ı telif, ta’kîd, kesret-i tekrâr ve tetâbu-ı izafât konuları ayrı ayrı işlenir. Daha sonra belâgatın tarifinin ve bununla ilgili açıklamaların yapıldığını görüyoruz.

Ali Cemâleddin, *Arûz-ı Türkî (İlm-i Kavâfi. Sanayi-i Şiiriyye (ve İlm-i Bedî)*, [İstanbul], 1291 (= 1874–1875), 168 S.

Ali Cemâleddin’in *Arûz-ı Türkî* adlı bu kitabı, Ahmed Hamdi’nin yukarıda üzerinde durduğumuz “*Teshîlü’l-Arûz ve’l-Kavâfi ve’l-Bedâyî*” i gibidir ve onun gibi üç bölümden meydana gelmiştir : *Arûz-ı Türkî*, *İlm-i Kavâfi*, *Sanâyi-i Şiiriyye*. Ali Cemâleddin, Ahmed Hamdi’den farklı olarak, eserinin adını *Arûz-ı Türkî* koymaktadır. Bu kısımda “mısrâ”, “şiiir”, “evzân” üzerinde kısaca duran Ali Cemâleddin, arûzun bahirlerini örneklerle anlatır. Bahirlerin tanıtıldığı bu bölümü “*İlm-i Kavâfi*” izler. 7 sahifede kafiye hakkında kısaca bilgi veren yazar, “*Sanayi-i Şiiriyye (ve İlm-i Bedî)*” kısmına şâir olacak bir kimsenin neleri bilmesi gerektiğini açıklayarak girer. Daha sonra edebî sanatların şiiir bakımından ehemmiyetini açıklar ve bunları, herhangi bir tasnife tâbi tutmaksızın sıralar. Sanatların arasında bazı şiiir istilahları ile nazım nevîleri de yer almıştır. Kitabın bir diğer özelliği de, yazarın konularını Türkçe örneklerle açıklamaya çalışması dolayısıyla pek çok Türkçe örneğin eserde yer almasıdır.

Ahmet Hamdi, *Belâgat-ı Lisan-ı Osmânî*, İstanbul, 1293 (= 1876), *Matbaa-i Âmire*, 128 S.

Klasik Arap belâgatının fesâhat, meânî, beyân ve bedî’den meydana gelen konularını bizde tam olarak veren ilk matbu kitap. Müellif eserinin ders kitabı olduğunu kaydeder, fakat hangi mektepte okunduğunu belirtmez. Ahmed Hamdi, eserinin girişinde “belâgat”, “fesâhat”, “ilm-i meânî”, “ilm-i beyân”, “ilm-i bedî” kavramları üzerinde durur. Daha sonra garâbet, muhâlefet-i kıyas, za’f-ı telif, tenâfür, takîd ve kesret-i tekrâr’dan ibâret olan fesâhat ele alınır. Bundan sonra kitabın üç “mehhas” a ayrıldığını, bunlardan birincisinin ilm-i meânî, ikincisinin ilm-i beyân ve üçüncüsünün fenn-i bedî olduğunu görüyoruz. Ayrıca “mehhas”lar kendi içinde fasıllara ayrılır.

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî’nin açıklamalar ve örnekler bakımından oldukça zayıf olduğunu, hattâ pek az örnek verildiğini kaydedelim.

Mihâlicî Mustafa Efendi, *Zübdetü’l-Beyân*, İstanbul, 1297 (1880), *Mih-rân Mat.*, 100 S.

Dârüşşafaka’da hoca olan Mihalicli Mustafa Efendi’nin aynı mektepte okunmak üzere hazırladığı *Zübdetü’l-Beyân*, adından da anlaşılacağı gibi

belâgatın bir şubesi olan “ilm-i beyân”a tahsis edilmiş bir kitaptır. Müellif eserinin “dibâce”sinde beyan ilminin ehemmiyetinden söz eder. Tanrı'nın insanların ifadelerini hakikat, mecâz, kinâyeye yani beyânla süslediğini söyleyen yazar, dinî meseleleri ustalıklı ifade edebilmenin lüzumunu anlatır. İnsanların en fasihi Hz. Muhammed'dir. Böylece yazar konusuna dinî bir üstünlük atfeder.

Beyân'ın kadrosunu aşmamakla eserinin adına sâdik kalan yazar, mukaddimede hakikat - mecâz ve kinâyenin tariflerini yapar. Bundan sonra kitabını üç bâba ayıran Mustafa Efendi, sırasıyla mecâz-ı mürsel, istiâre, kinâyeye ve nükteler üzerinde durur. İstiâre bâbında teşbihin de incelendiğini belirtelim. Hâtîme'de tarîz'i bahis konusu eden müellif, tekmile'de hakikat, mecâz ve kinâyenin kullanışları arasındaki farkları açıklar.

Kitabın mühim bir özelliği de, yazarın, edebî sanatları daha iyi hatırdâ kalmaları için, atasözleri ile açıklamasıdır.

El - Hac İbrahim, *Hadikatü'l-Beyân*, cüz : 1-2, İstanbul, 1298 (= 1881), Mihran Mat., 8 + 136 S.

Hacı İbrahim'in, 1881-1882 ve sonrasındaki Belâgat-ı Osmânîye ve Talim-i Edebiyat münakaşalarından önce neşrettiği *Hadikatü'l-Beyân*'i ancak iki cüz yayımlanabilir. Daha sonrakilerin yani ikinci cüzden sonra yayımlanması gerekenlerin neşredildiğini göremiyoruz. Adlarını andığımız kitaplar dolayısıyla kendini çok kesif bir münakaşa sâhasında bulan yazar, Türkçe'de görülen süratli sadeleşmeye bigâne kalamaz. Halbuki *Hadikatü'l-Beyân* okunup anlaşılması son derece güç, çetrefil bir ifâdeye sahiptir. Müellif, ilim öğrenmenin güçlüğüne anlatan uzun bir mukaddimeden sonra; sarf, nahiv, meânî, beyân, bedî ve belâgat'ı ayrı ayrı açıklar. Daha sonra kaynaklarını belirten yazar, fesâhat üzerinde durur. Bu mevzûda çeşitli Arap müelliflerinin görüşlerini nakleder ve hattâ münakaşasını yapar. İkinci cüzde ise, ifadenin hal ve makâmın gerektirdiği şekilde söylenmesinin yollarını öğreten meânî bahsinin ilk konularından olan “isnâd” ve “müsnedün ileyh” incelenir. Mevzularını işlerken müellifin hareket noktası daima Arapça'dır. Nitekim Arapça kaideleri Türkçe'ye uygulamak ister. Ona göre, mademki dilimizde Arapça ve Farsça kelimeler vardır; o halde Arapça'dan alınan belâgat kaideleri bize uygun gelecektir.

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmânîye*, İstanbul 1298-1299 (= 1881-1882), Mahmud Bey Matbaası, 204 S.

Cevdet Paşa'nın bu eseri Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerinin kitap haline getirilişidir ve ilk baskısı fasikül fasikül çıkmıştır. Eser, bir mukaddime ve üç bâbdan meydana gelmiştir. Ayrıca mukaddimeye bir “lâhika” konulmuştur ve burada “kelâm”dan, şiir ve nesirden bahsedilir. Mukaddimede ise fesâhat ve belâgat üzerinde durulur. Daha sonra sırasıyla meânî, beyân ve bedî'in ayrı ayrı bölümlerde işlendiğini görüyoruz. Bizdeki benzerlerinden

farklı olarak bedî'in sonuna tarih düşürme ilâve edilmiş; "hâtîme" de ise bir yazıdaki veya konuşmadaki giriş, gelişme ve sonuç üzerinde durulmuştur. 9 defa basılan kitap, bizde üzerinde münakaşa edilen ilk belâgat kitabı olma özelliğini taşır. Bu bakımdan onun hakkında yazılan tenkit kitaplarının ayrı ayrı işlemek yerine hepsini burada ele almayı uygun buluyoruz. Böylece Belâgat-ı Osmâniye'nin uyandırdığı akisler daha iyi anlaşılacaktır.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniye, (İstanbul), 1299 (= 1882), Cerride-i Askeriye Mat., 59 S. Abdurrahman Süreyya, Belâgat-ı Osmâniye'nin ilk cüzünün çıkışından birbuçuk ay sonra, özellikle ifâde yönünden, söylenenle söylenmek istenenin birbirine tam uymadığı noktasından onu tenkit eder. Yapılan izahlar, yanlış kullanıldığı söylenen kelimelerin Arapça'daki macerâlarına dayandırılmıştır.

Hall-i Ta'likât, (İstanbul), 1299 (= 1882), Matbaa-i Osmâniye, 38 S. "Mekteb-i Hukuk Talebesinden Birinin Eser-i Hâmesidir" imzasını taşıyan bu eser, adından da anlaşılacağı gibi, Abdurrahman Süreyya'nın itiraz ettiği konuların hallini gaye edinir, onun söylediklerinin değil, Cevdet Paşa'nın izah ve açıklamalarının doğru olduğu gösterilmek istenir.

Temyîz-i Ta'likât, (İstanbul), 1299 (= 1882), Matbaa-i Osmâniye, 22 S. Aynı şekilde Hacı İbrahim Efendi de, Abdurrahman Süreyya'nın tenkitlerinin yersiz ve isabetsizliğini isbata çalışır ve ileri sürdüğü delillerle Cevdet Paşa'nın eserini temize çıkarmak ister.

Tahlîl-i Hall, (İstanbul), 1299 (= 1882), Mihran Mat., 85 S. Abdurrahman Süreyya, kendisine verilen ve içinde alaylı ifadelerin de bulunduğu bu cevapları karşılıksız bırakmamış, her iki esere ayrı ayrı bölümlerde cevap vererek kendinin ilk tenkitlerinde haklı olduğunu ileri sürmüştür.

Redd-i Tahlîl, (İstanbul), 1299 (= 1882), Matbaa-i Osmâniye, 32 S. Önce Vakıf gazetesinde neşredilen (nr. 2324-2370, 27 Nisan-3 Mayıs 1882) ve Mehmed Fâik, Mahmud Esad ve Ali Sedad imzalarını taşıyan bu eser Hall-i Ta'likât'a verilen cevaba cevaptır.

Nazîre-i Ta'likât, (İstanbul), 1299; Taş basma, 51 S. Müellifi bilinmeyen bu taş basma eser, Abdurrahman Süreyya'nın ağzından fakat onunla alay etmek için yazılmıştır. Belâgat-ı Osmâniye, Abdurrahman Süreyya'ya alaylı ifâdelerle tenkit ettirilir. Böylece Abdurrahman Süreyya'nın fikirlerinin ve itirazlarının tutarsızlığı anlatılmak istenir.

İtmâm-ı Temyîz, (İstanbul), 1299 (1882), Matbaai Osmâniye, 19 S.

İkmâl-i Temyîz, (İstanbul), 1299 (1882), Matbaa-i Osmâniye, 24 S. İlki Mahmud Esad'a diğeri Ali Sedâd'a âit olan bu risâleler münakaşayı kelâm ilmine naklederler. Dolayısıyla Balâgat-ı Osmâniye münakaşaları ile ilgili ve Abdurrahman Süreyya'ya cevap olmakla beraber, onun ifadelerinden hareketle konu başka bir sahaya intikâl ettirilir.

Bu kitapların yanında Belâgat-ı Osmânîye hakkındaki münakaşalar devrinin Vakıf ve Tercümân-ı Hakikat gazetelerinde de devam eder.¹⁰

Belâgat, Kostantaniyye, 1304 (= 1886), Matbaa-i Ebüzziya, 23 S. Câzîm'in bu kitabı yazıldıktan birkaç sene sonra neşredilir. Burada da Belâgat-ı Osmânîye adından itibaren tenkide tabi tutulur. Osmanlıca diye bir dil olmadığı için kitabın adının yanlış olduğu söylenir. Abdurrahman Süreyya ile Ahmed Midhat'ın münakaşalardaki yazılarında bulunan Türkçe kullanış hatalarına da temas eden Câzîm, dilimizin ıslahı için de birtakım teklifler yapar.

Hakkında bu kadar münakaşa edilen ve münevverimizin bu konuya alâkasını çeken Belâgat-ı Osmânîye Arapça Telhîs ile Farsça Menâzirü'l-İnşâ'dan istifade edilerek yazılmıştır. Mecelle müellifinden beklenmeyen ifade gevşeklikleri, konularını derinlemesine ve bol Türkçe örneklere dayandırarak açıklayamayıp gibi kusurları bulunan Belâgat-ı Osmânîye, Cevdet Paşa'nın şahsiyeti ile mütenâsib bir eser değildir.

Münif Paşa, *İlm-i Belâgat-La Rhétorique*, İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet Kitapları, nr. K. 219,64 yaprak.

Münif Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'taki hocalığının mahsûlü olan bu risâle, Paşa'nın Hikmet-i Hukuk, *İlm-i Servet*'e ait ders notları ile beraber bir defterdedir. Eski devirlere âit bilinen yazmaları söz konusu ettiğimiz gibi, bunu da bibliyografyamıza almayı uygun bulduk.

Risâlenin daha adı bize farklı bir eser karşısında olduğumuzu haber vermektedir: *İlm-i Belâgat-La Rhétorique*. Münif Paşa bu eksik, tamam olmayan eserinde, Aristoteles'ten beri sistemleşmiş Batılı anlamdaki rhétorique'î bahis konusu etmektedir. Kitabın adında olduğu gibi, iç başlıklarda da Türkçesi ile Fransızca karşılığını beraber veren Münif Paşa, bu mevzûları anlatırken çok fazla olmayan örneklerinin bir kısmını eski Yunan ve Roma'dan, Batı'dan alır.

İlm-i Belâgat-La Rhétorique'de önce belâgat kavramı üzerinde durulmaktadır. Tabiatıyla bu Şark belâgatı değil rhétorique'tir. Daha sonra hitabetten ve hitabetin kullanıldığı yerlerden bahseden yazar; rhétorique'in "tasavvur - invention", "tertib - disposition", "beyan - elocution" bölümlerini ayrı ayrı açıklar. Eser tamamlanmadığı için Paşa'nın rhétorique'in dördüncü bir bahsi olan "action"un üzerinde durup duramayacağını bilemiyoruz. Terminoloji bakımından bir hayli münakaşa konusu olabilecek olan bu eserde

¹⁰ Belâgat-ı Osmânîye ve uyandırdığı akisler hakkında daha fazla bilgi için bk. Kâzım Yetiş, Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmânîye'si ve Uyandırdığı Akisler, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 12, nr. 1, Ocak 1983, s. 51-64, nr. 2, Nisan 1983, s. 57-74; Yıl: 13, nr. 1, Ocak 1984, s. 43-61. Eserin ilk sekiz baskısı hakkında bu yazımızda bilgi vardır. 9. baskı ise İkinci baskının tıpkı - basımıdır. (Mimâr Sınan Üniversitesi Yayınları, 1987). Bu baskıya Rahmetli Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu bir takdîm yazısı yazmıştır. Ayrıca içindekileri gösterir bir cetvel ile terim dizini ilâve edilmiştir.

Batı rhétorique'inin örnek alındığı ve bu alandaki Batılı bir kitabın tercümesinin yapıldığı muhakkaktır.

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Talîm-i Edebiyat*, İstanbul, 1299 (= 1882), 397 S.

Tâlîm-i Edebiyat'la bu sâhadaki kitaplarımız yeni bir mecrâyâ dökülür. Aslında daha evvel neşredilen ve üzerinde durduğumuz Mebâni'l-İnşâ ile edebiyat nazariyemiz Batı'ya yönelir. Fakat bu kitapta ne Batılı mevzûlar tam yerini bulabilmiş ne de ıstılahlar tam karşılığa kavuşabilmiştir. Süleyman Paşa, Recâizâde'den çok daha ilerde Batılı konulara açılmış olmasına rağmen bahisler onda vuzûha kavuşamamıştır. Mebâni'l-İnşâ'ya nisbetle Talîm-i Edebiyat çok daha başarılıdır. Recâizâde aynı zamanda devrinin edebiyatının nazariyesini de yapmıştır. Biz bu konuda yani Talîm-i Edebiyat hakkında derinlemesine bir araştırmayı "Talîm-i Edebiyat'ın Rhétorique ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler" adlı iki ciltlik doktora tezimizde yaptığımız için burada onu ana hatları ile tanıtmaya çalışacağız.

Pek çok benzeri gibi, ders kitabı olan Talîm-i Edebiyat, "Kable's-şürû" başlıklı önsözden sonra dört fasla ayrılmıştır. Aslında bu dört fasıl Talîm-i Edebiyat'ın birinci "Mânâ yahud Fikir-Lâfız yahud Üslûb" kısmını meydana getirmektedir. Fakat hemen ifâde edelim ki kitabın ikinci kısmı neşredilmemiştir. Birinci fasıl altı "mebhas"a ayrılmıştır. Bütün bu altı "mebhas"da, ilk "mebhas"a girmeden önce müstakilen ele alınan "zihin"le beraber fikir, his, "hüsn-i tabiât", hayal, hâfıza, "zarâfet yahud nüktedanlık", "dehâ ve hünerverî" gibi başlıklarda birtakım psikolojik melekeler üzerinde durulmuştur. Bu konuların hemen tamamının bizim belâgat ve edebiyat nazariyesi kitaplarımızın o zamana kadar kadrosuna girmediğini hemen belirtelim. Fikir ve hisde ayrıca birtakım nitelikler arayan, bunların ayrı ayrı vasıfları üzerinde duran müellif, bu faslı "Sanâyide Güzellik Neden İbarettir?" suâlinin cevâbını arayarak bitirir. Recâizâde, bütün bu konuları kaynağı E. Lefranc'ın *Style et Composition* kitabının ilk "logique"¹¹ bölümünden almıştır. Recâizâde'nin eseri, pek çok noktalardan takib edilmesine rağmen bu fasıl, bu çerçevede hiçbir yazarımız tarafından devam ettirilmez.

Arada yaptığı "istitrâd"larla konularını daha da derinleştirmeye çalışan Recâizâde, ikinci faslı bütünüyle üslûba tahsîs eder. Faslın ana başlığı "esâlîb"tir. Daha sonra "üslûb" başlığında, önce üslûbun tarifi ve bu konudaki açıklamalar yer alır. "Kavânîn-i Üslûb"; "fesâhat", "vuzûh", "tabiiyyet", "munakkahiyyet", "âheng-i selâset", "muvafakat" olmak üzere altı "mebhas"a ayrılır. Bunları takiben "üslûb-ı sâde", "üslûb-ı müzeyyen", "üslûb-ı âli" üzerinde durulur. Üslûb-ı âliden sonra "ulviyyet" bahsi incelenir. Bunlardan ilk altı mebhas yazarın ifâdesiyle üslûbun kanunlarıdır.

¹¹ *Traité Theorique et Pratique de Littérature Style et Composition*, Paris, 1839, s. 1-22.

Bunlara nitelik te diyebiliriz. Ondan sonrakiler ise üslûbun neveleri. Yazar âli üslûbda, ulvi fikirlerin bu nevî üslûbta işleneceği düşüncesiyle bu konunun sonuna ulvîyet bahsini ilâve eder. Üslûbun birinci vasfı olan “fesâhât”ın dışındakiler bütünüyle edebiyat nazariyemizin yeni yeni tanıdığı konulardır. Ashında style karşılığı ve bir inceleme konusu olarak üslûb, ilk defa Recâizâde tarafından bahis konusu edilir. Süleyman Paşa buna “kelâm” demişti. Recâizâde, klâsik belâgattan gelen bir konu olan “fesâhat”ı bile hem farklı şekilde değerlendirmiş hem de ona yeni bahisler ilâve etmiştir.

Recâizâde'nin bu konudaki kaynağı da yukarıda adı ve eseri bahis konusu edilen Fransız müellifidir.

Tâlîm-i Edebiyat'ın üçüncü faslı da üslûb çerçevesinde düşünülmüştür. Faslın ana başlığı “Tezyinât-ı Üslûb - Envâ-ı Mecâz”dır. Yazar burada önce “üslûb-ı hakîkî” ile “üslûb-ı mecâzî” üzerinde durur. “Tasnif-i Envâ-ı Mecâz” başlığında edebî sanatları yeni ve farklı bir tasnife sokar. Bu faslın birinci “mebhas”ı “mecâz-ı tahyilî”ye tahsis edilmiştir. Bu başlık altında istiâre, istiâre-i temsiliye, teşbih, mecâz-ı mürsel, tarîz ve kinâye, tevriye ve telmih, tezâd ve mukâbele, edeb-i kelâm, teşhîs ve intak, müşâkele, îhâm, mübalaga sanatları ele alınmıştır. Recâizâde buradaki bazı sanatları kendisinden evvelkilerden daha ayrıntılı incelemekle kalmamış, bazılarını yeni izahlar getirmiş, hattâ bazıları bizde ilk defa isimlendirilmiş ve tarif edilmiştir. Bununla beraber bazı karışıklıklar da yok değildir.

İkinci mebhas Mecâz-ı tebliğî'dir ve bu grupta yazar; iltifât, istifhâm, nidâ, kat', terdîd, rücû, aks, tekrar ve tadrîc sanatlarını ele alır ve bunlardan bazıları da keza ilk defa Talîm-i Edebiyat'la isimlendirmeye kavuşmuşlardır. Üçüncü mebhas “Marifet-i Mecâz”dır. Kitabın dördüncü ve sonuncu faslı sanâyi-i lâfzîyeye ayrılmıştır.

Belâgat veya edebiyat nazariyesi kitaplarımızda ilk defa Recâizâde'nin edebî eserlerimizi tenkide tabî tuttuğunu, özellikle eski şâir ve nâsirlerimize âit eserlerin tenkid edildiğini; Tanzimat sonrası şâirlerimizden ise sitayişle örnek alındığını belirtelim.

Devrinde, üzerinde büyük münakaşaların da yapıldığı Talîm-i Edebiyat, Tanzimat'tan sonra yeni teşekkül eden edebiyatın nazariyesini yapmış, kaidesini tesbit etmiştir. Ayrıca kendisinden sonra neşredilen pek çok esere de tesiri olmuştur.

El - Hac İbrahim, *Şerh-i Belâgat*, İstanbul, 1301 (= 1884), Matbaa-i Osmânî, 128 S.

Hacı İbrahim Efendi, Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmânîyesi hakkında yapılan münakaşalarda onun tarafını tutar. Gerek gazetelerde yazdığı yazılar gerekse müstakilen bu konuda neşrettiği kitaplarda Belâgat-ı Osmânîye'yi müdafaa eder. Onun bu müdafaasının Mekteb-i Hukuk'da Cevdet Paşa'nın yerine yaptığı hocalığa ve buradaki notların neşrine kadar

uzandığını biliyoruz. Nitekim adı geçen mektebde Belâgat-ı Osmânîye'yi okuturken birtakım açıklamalarda bulunur ve bunları önce Vakit gazetesi (nr. 2763, 12 Temmuz 1883 vd.)nde Şerh-i Belâgat başlığı altında tefrika eder, sonra bunları iki cüz halinde ve aynı adla yayımlar.

Belâgat-ı Osmânîye hakkında Abdurrahman Süreyya'nın itirazları da dikkate alınarak, Şerh-i Belâgat'ta, Cevdet Paşa'nın bazı ifadeleri açıklanır. Bu meyanda Şinâsî, Namık Kemâl ve Recâizâde gibi kimselerin eserlerinden alınmış bazı ifadeler tenkit edilir. Çünkü eski ve yeni diye iki ayrı taraf çoktan teşekkül etmiş ve Hacı İbrahim Efendi yeniyi tenkit etmektedir.

Şerh-i Belâgat iki cüzde Belâgat-ı Osmânîye'nin ancak ilk kırk sayfasını ve meânî konusuna kadar ki kısmını ihtivâ etmektedir. Kitabın diğer cüzleri neşredilmemiştir. Dolayısıyla sadece giriş kısmı neşredilmiş olmaktadır.

Abdurrahman Fehmi, *Tedrisât-ı Edebiyye*, Birinci Kısım, İstanbul, 1302, Karabet ve Kasbar Matbaası, 176 S.

Yazarın Mekteb-i Hukuk birinci sınıfında okuttuğu "kitâbet ve kavânîn-i üslûb" derslerinin kitap haline getirilişidir. Eser bir mukaddime ile üç fasıldan meydana gelmiştir. Birinci fasılda üslûb ve şartları yani üslûbun umûmî vasıfları, ikinci fasılda fikrin meziyetleri ve üslûbun husûsî vasıfları ve nevîleri, üçüncü fasılda ise "üslûb-ı mecâzî" genel başlığı altında teşbih, istiâre, mecâz-ı mürsel gibi edebî sanatlar herhangi bir tasnife tabi tutulmaksızın işlenir.

Tadrisât-ı Edebiyye, bizde Recâizâde'nin ve Süleyman Paşa'nın getirdikleri anlayışın ilk takipçisidir.

Eserin başında bulunan "birinci kısım" kaydından, *Tedrisât-ı Edebiyye*-nin ikinci kısmının da olduğu veya olacağı anlaşılıyorsa da, bu kısma rastlanamamıştır. Hattâ yazar mukaddimesindeki bir dipnotta "Usûl-i Hitâbet" dersi için de aynı adla bir kitabının yayıma hazır olduğunu söylerse de bu da görülememiştir. Müellif, yine mukaddimede eserini hazırlarken Sa'leb, Râgıb-ı Isbehânî, Câhiz, İbn-i Kuteybe ve İbn-i Haldun'un yanında Garp müelliflerinden de faydalandığını söyler. Bu Garp müellifleri, bizim tesbitlerimize göre, daha evvel de adı geçen Fransız E. Lefranc'dır. Buna Pellisier'nin de ilâve olduğunu belirtelim. Böylece A. Fehmi ile edebiyat nazariyemize yeni bir Fransız müellifi girer.¹²

Abdurrahman Fehmi'nin üslûb bahsinin-ki kitabın büyük bir kısmı üslûba tahsis edilmiştir; hattâ edebî sanatlar da üslûb çerçevesinde ele alındığı için tamamı da diyebiliriz— Recâizâde'den daha sistemli olduğunu söy-

¹² Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Kâzım Yetiş, *Tanzimat Sonrası Belâgat ve Rhétorique* Kitaplarımıza Fransız Rhétorique Kitaplarının Tesirleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr. 56, Ekim 1988, s. 93-99.

leyelim. Bu belki de yazarın Fransız müellifine daha sâdık kalmasından kaynaklanmaktadır. Recâizâde ise bu konuda bazı tasarruflarda bulunmuştu.

Abdurrahmana Süreyya, *Mizânü'l-Belâga*, İstanbul 1303 (= 1885), Ceride-i Askeriyye Mat., 405 S.; *Sefîne-i Belâgat*, Konstantiniyye, 1305 (= 1887/1888), Matbaa-i Ebüzziya, 200 S.

Abdurrahman Süreyya, Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmânîye adlı eserine ilk tenkit kitabını yazan ve bu münakaşalarda kendisini tanıtan bir belâgatçımızdır. Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerini *Mizânü'l-Belâga* adı ile bastırmıştır. Bu eser klâsik mânâda bir belâgat kitabıdır. Dolayısıyla fesâhat, meânî, beyan ve bedî bahislerini içine alır. Bütün bu konular 39 derste işlenmiştir yani müellif kitabını "ders" başlıklarına ayırmıştır. Yazar eserinin mukaddimesinde talebelere hitaben, bahis konusu olan belâgatın Türkçe'nin belâgatı olduğunu söyler ve gerçekten de fesâhat bahsine ilm-i bedîden fazla yer verir. Çünkü fesâhat öncelikle bir dilde doğru yazmayı öğretir. Hattâ belâgat bahsine bağlı olarak dilin ve ifâdenin pek çok meselesine, daha doğrusu gramer konularına fazlaca açılan Abdurrahman Süreyya, kitabının 280 sahifesini ifadeye tahsis eder. İlm-i meânî de aslında ifâde yani doğru yazma ile ilgilidir. Buna mukâbil 125 sahife beyan ve bedîe ayrılmıştır. Bu noktadan hareketle Abdurrahman Süreyya'nın gramer konularına fazlaca yer verdiğini söyleyebiliriz. Fakat buradaki anlayışı gramerden ayrı değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

Sefîne-i Belâgat, *Mizânü'l-Belâga*'nın ikinci sene okutuluşunda yapılan yeni bazı açıklamaların, bazı edebî inceliklerle, Türkçe'nin her çeşit üslûba göre maksadı ifade etmeye muktedir olduğunu göstermek üzere birikmiş not ve izahların kitap haline getirilişidir. Burada bilhassa Türkçe'nin hemen her konuyu yazmaya muktedir olduğunun belirtilmesi ve bunun eserde işlenmesi devri için ileri bir görüştür.

El-Hac İbrahim, *Edebiyat-ı Osmânîye*, 5 cüz, Dersâdet, 1305 (= 1887/1888), Mahmut Bey Matbaası, 160 S.

Recâizâde'nin Mekteb-i Mülkiye'deki hocalığına son verildikten sonra onun yerine tayin edilen Hacı İbrahim Efendi'nin oradaki derslerinin kitap haline getirilmiş şekli olan *Edebiyat-ı Osmânîye* de eksiktir. Neşredilen 5 cüzde önce giriş mâhiyetindeki edebiyat, lisan, kelâm ve üslûb üzerinde duran müellif, dilin doğru kullanılmasına dair genel bilgiler verir. Bu ara "virgöl" üzerinde de duran Hacı İbrahim mecâz - hakikat, mecâz-ı mürsel ve teşbihi de ele alır. Ayrıca konuların açıklanması sırasında, Arapça'ya bağlı kalındığını, aynı dilden örnekler verildiğini de belirtelim.

Diyarbakırlı Saîd Paşa, *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul, 1305 (= 1888), A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Mat., 384 S.

Klasik mânâda bir belâgat kitabı olan *Mizânü'l-Edeb*'in mukaddimesinde yazar; fesâhat, belâgat konuları üzerinde durduktan sonra "heveskârân-ı inşâya ihtârât" başlığı altında yazı yazmak isteyenlere tavsiyelerde bulunur.

“Eş’âra Dâir Mülâhazât”ta ise eski şiirimiz gerçeğe uymadığı için tenkit edilir. Daha sonra, “Kudemâ-yı Şuârâmızın Divanlarından Müntehab Âsâr-ı Manzûme” de herhangi bir sıra ve tasnife bağlı kalınmaksızın eski şâirlerimizden seçmeler yapılır. Kitabın sonunda “üdebâ-yı cedîdemizin âsâr-ı müntahabalarından bir nümûne” konulacağı söylenirse de, böyle bir kısım yoktur.

Eserin bundan sonraki bölümleri ilm-i meânî, beyan ve bedîden meydana gelmektedir.

Konularını açıklarken Arap belâgatına ve belâgatçılara bağlı kalan yazar örneklerini daha çok eski edebiyattan alır. Buna rağmen tavrı eski edebiyata karşı olmaktadır veya onu Namık Kemâl’in itiraz noktalarında tenkit etmektedir.

Ali Nazif, *Zinetü'l-Kelâm*, Dersaadet, 1306, Mahmud Bey Mat., 39 S.

Eserinin girişinde ifâdenin, “intizam ve selâseti”ne ve mânânın “irtibat ve fesâhatı”na zarar vermeden “sanayi-i lâfziyye” ve “sanayi-i mâneviyye” ile süslenebileceğini söyleyen Ali Nazif, bazı Arapça kitaplardan derlediği tarsî, cinas, seci, iştikak, kalb, reddü'l-acz ale's-sadr, tezdad, tazmin-i müzdevic, iltifât ve leff ü neşr gibi bazı edebî sanat ve kavramları tarif eder, nevîlerini sıralar ve örnekler verir. Edebî sanatların herhangi bir tasnife bağlı kalmadan ve kısa kısa açıklandığını ilâve edelim.

Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye*, İstanbul, 1307 (= 1890), A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Mat., 280 S.

İstanbul, 1314, Cemal Efendi Mat, 280 s.

Istılâhât-ı Edebiyye adından da anlaşılacağı gibi bir edebiyat lügatıdır, Yazar, Türk edebiyatının devrindeki ve gelecekteki haline göre eserini hazırladığını, Arap ve Fars edebiyatlarının Türkçe’de aynen kabulüne tarafdar olmadığını belirtir.

Muallim Naci, edebî sanatları sıralarken herhangi bir tasnif veya yol takip etmez. Bir lügat olması hasebiyle kavramların ve terimlerin alfabetik bir sırada verilmesi beklenirken, böyle bir sıralama yoktur. Fakat açıklamalarını bol nesir ve şiir örnekleriyle besleyip tamamlaması üzerinde durulması gerekli bir husustur. Pek çok konuda hâlâ kendisine müracaat edilen *Istılâhât-ı Edebiyye*’de “kafiye”ye ayrı bir itina gösterilmiş ve hemen en çok sahife de ona ayrılmıştır. Kezâ cinas bahsi de kafiye kadar olmasa da en çok üzerinde durulan konulardandır.

Muallim Naci “ihtâr” da belirttiği gibi, artık zamanla kullanılmaktan düşen bazı sanatlara eserinde hiç yer vermezken, bazılarını sadece temas eder. Meselâ mucem ve mukatta bunlardandır. Yazar “mucem” i açıkladıktan ve Farsça bir örnek verdikten sonra “Arabî ve Türkî misâl bulamadık. Bulmağı da arzu etmiyoruz. Cenab-ı Hak böyle şeylerle uğraşan şâirlere şuur ihsan buyursun” der. Keza mukatta’ı açıkladıktan ve Farsça bir örnek verdikten

sonra da “Arabî ve Türkî misal bulamadık. Bulmayı arzu da etmiyoruz” notuna ilâve eder.¹³

Ali Nazîma, *Muhtıra-i Belâgat*, Dersaâdet, 1308 (= 1890), Kasbar Mat., 36 S.

Yazar, eserini takdimde “Muhtıra-i Belâgat ünvânıyla tahrîr ve tertîb ettiğim bu risaleciği mekteplerde tadrîse elverişli bir risâle olduğu cihetle değil, belâgat tahsili ile meşgul olup ilm-i mezkûrdan imtihan verecek talibîn-i kirâmın tahsil ettikleri kavâidi hatırlarına getirilebilmeleri cihetinde de bir sühûlet olmak üzere nazargâh-ı kariine arza cesâret ettim” der. Buna göre bu kitaptan bir edebî kâide veya sanatı öğrenmek güçtür. Çünkü ya çok kısa verilmiş veya sadece ismi zikredilmiştir. Nitekim yazar yukarda aldığımız parçanın devamında “eğer eser-i nâciz tadrise elverişli görülürse gayet mücmel olarak havî olduğu kavâidin talebeye tavsîan tadrîsi muallimin-i kirâm hazerâtına bilhassa rica olunur”¹⁴ demek suretiyle eserinin durumunu bize haber verir. Herhangi bir tasnife tabi olmaksızın kelime, kelâm üzerinde duran müellif kelâmı hem eski hem de Süleyman Paşa’dan sonra kazandığı yeni anlam ve tasnifleri içerisinde ele alır. Bilhassa “şerâit-i kelâm” ve “ak-sâm-ı kelâm” bahislerinde onun Süleyman Paşa’nın tesirinde kaldığı görülmektedir. Daha sonra belâgat-ı kelâmın şartları üzerinde duran Ali Nazîma, edebî sanatları herhangi bir tasnif olmaksızın sıralar. Son olarak kafiye bahsine de yer verir.

Ruscuklu M. Hayri, *Belâgat*, İzmir, 1308, Aydın Vilayet Mat., 86 S.

M. Hayri, İzmir Mekteb-i İdâdî Lisan-ı Osmânî muallimidir. Hocalığın verdiği tecrübe ile 35 derste belâgat ilmini öğretmeyi gaye edinmiştir. Yazar “mukaddime”sinde meânî, beyân, bedîin konularını verdikten sonra bunların üçüne ilm-i belâgat dendiğini söyler. Daha sonra “Fenn-i evvel : Meânî” başlığını koymasına rağmen yazar sırasıyla belâgat, fesâhat – bu sonuncusunun muhtevâsı da dahil - selaset, kelâm-ı metin, âheng, kelâm, istifhâm, emir, temenni ve meânî gibi konular üzerinde durur. Dolayısıyla meânîden olmayan bazı konular meânî bahsinden önce ele alınabilecek iken onun içerisinde incelenmiştir. Daha sonra da beyân ve bedî üzerinde durulmuştur. İlm-i bedîdeki sanatlar “sanâyi-i lâfzîyye” ve “sanâyi-i mâneviyye” gruplarına ayrılmıştır. “Hâtîme”de ise noktalama işaretleri “secâvend”den bahsedilmiştir. Belâgat, klasik mânâda bir belâgat kitabı olmasına rağmen yeni birtakım konulara da yer verilmiştir. Belâgatı devrinin lise talebelerine öğretmek endişesi hâkim bulunmasına rağmen eser, ne daha evvel üzerinde durduğumuz Mi’yârü’l-Kelâm gibi çok basitleştirilmiş ne de anlaşılması güçleşecek şekilde zorlaştırılmıştır. Çok örnek yoktur. Mevcutlar da daha çok eski şâirlerimizden alınmıştır.

¹³ İstilâhât-ı Edebiyye, s. 220-221.

¹⁴ Muhtıra-i Belâgat, s. 2.

Mehmed Rıfat, *Mecâmiü'l-Edeb*, Dersââdet, 1308 (= 1891), Kasbar Mat., 936 S.

Bu sâhada yazılmış en hacimli eser olan *Mecâmiü'l-Edeb*; usûl-i fesâhat, ilm-i meânî, ilm-i beyân, ilm-i bedî, ilm-i arûz, ilm-i kafiye, aksâm-ı şiir, ahvâl-i tahrîr, usûl-ı kitâbet ve hitâbet, usûl-i tenkid adlarıyla 10 kitaptan oluşmaktadır. Müellif eserini hazırlarken Arapça *Telhîsü'l-Miftâh*, *İzâh*, *Mutavvel*, *Muhtasar* gibi kitapların yanında Farsça *Menâzirü'l-İnşâ* gibi eserlerle; o zamana kadar Türkçe'de neşredilmiş olanlardan faydalandığını söyler.

Mecâmiü'l-Edeb, edebiyat bilgileri veren bir kitap durumundadır. Belâgatın yanında arûz, kafiye, şiir, kompozisyon, kitâbet ve hitâbet ve tenkit gibi bahisler de eserde yer almıştır. Yazarın, konularını işlerken klâsik belâgata bağlı kaldığını, yeri geldikçe Süleyman Paşa'dan beri belâgat kitaplarımızda görülmeye başlayan Garp *rhétorique*'ne âit bölümlere de yer verdiğini ve daha çok Abdurrahman Fehmi'den nakillerde bulunduğunu ifâde edelim.

Yazar, Arap ve Fars belâgatına öylesine bağlıdır ki kâideleri verdikten sonra bu dillerden örneklere öncelik tanır. Halbuki bu yıllarda artık belâgat kitaplarımızda Arapça ve Farsça örneklere pek iltifât edilmediğini biliyoruz.

Bununla beraber o, yeni teşekkül eden edebiyata tarafdardır. Yeni tarzı benimser. Nitekim Süleyman Paşa ve *Recâizâde* gibi Mehmed Rıfat da bilhassa kitabının *Ahvâl-i Tahrîr*, *Usûl-i Kitâbet* ve *Hitâbet* cüzlerinde yeni tarzda yazılmış pek çok nesri özellikle *Namık Kemâl*'i bol bol örnek gösterir.

İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman, *Mekteb-i Asır (İdâdî Kısmı) (Tertîb-i Cedîd) Belâgat-ı Osmâniye*, Dersââdet 1309 (= 1891), Kasbar Mat., 80 S.

Bu küçük risâle 52 derse bölünmüş ve arada fasıllara ayrılmıştır. Bu ders ve fasıl ayırımı bir tarafa bırakılırsa, fesâhat, belâgat, kelâm, ilm-i meânî, ilm-i beyân ve ilm-i bedî gibi klâsik belâgatın bütün konularının kısa kısa tarif ve izahlarla verildiğini; nihayet "ilâve-i mühimme" başlığı altında "Fransızca'dan iktibâs" notu ile style-üslûb ve onunla ilgili kavramların, üslûbun umûmî ve husûsî vasıflarının Fransızca ve Türkçelerinin sıralandığını görüyoruz. Yazar sadece isimleri sıralamaktadır. Bu bakımdan sadece terimler bakımından bu ilâvenin bir ehemmiyeti olabilir.

Menemenlizâde Tahir, *Osmanlı Edebiyatı*, (İstanbul 1310 (= 1897), Kasbar Mat., 234 S.

Zühdü Paşa'nın maarif nâzırlığı sırasında (1891), idâdilerin ders ve programlarını tesbit için kurulan ve yazarımızın da içinde bulunduğu bir komisyonun havalesiyle hazırlanmış bir kitaptır. İdâdilerde okutulacak edebiyat dersi kitabı.

Menemenlizâde eserine "edebiyatın mahiyet, maksad ve gayesini" açıklamak suretiyle başlar. Talîm-i Edebiyat'tan sonra ve ondan daha geniş bir

şekilde edebiyat kavramı üzerinde duran ilk ve mühim edebiyat nazariyesi kitabıdır. Yazar, edebiyatın tarif ve izahında, hocası Recâizâde'yi kendisinin ve onun kaynağı olan Fransız rhétorique müellifi E. Lefranc'ı tenkit eder. Başka bir Fransız müellifi olan Pelliser'den de faydalanan Mehmed Tahir, eserini karışık bir tasnifde tertib eder. İki fasıldan oluşan kitabın birinci faslı üslûba ayrılmıştır. Fakat fesâhat, vuzûh, tabîyyet-i ifâde, munakahiyyet, âhenk ve asâlet mebhaslarına ayrılan bu faslın sonuna "üslûbun meziyyât-ı husûsîyyesi" eklenmiştir. İlk altı mebhas ise üslûbun meziyyât-ı umûmiyesini oluşturmaktadır. Sonra herhangi bir bahis açılmaksızın "Üslûb-ı musanna" başlığı altında üslûb; âdi ve musanna olarak ta ikiye ayırır. Üslûb-ı musanna'dan sonra Sanayî-i lâfzîye başlığında bu gruba giren bazı sanatlar teker teker incelenir. Nihâyet ikinci fasılda Sanayi-i mânevîyeye geçilir. Bu fasıl da sanayi-i hissîye, sanayi-i hayâlîye ve sanayi-i fikriyye mebhaslarına ayrılır. Bu sıralayış, edebî sanatların tasnifi bakımından, devrine kadar yapılmış tasniflerden farklı bir denemedir.

Mehmed Celâl, *Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri*, Dersaâdet, 1312 (= 1896/1897), Matbaa-i Safa ve Enver, 615 S.

Mehmed Celâl'in bu hacimli kitabı 9 kısımdan meydana gelir. Medhal başlıklı birinci kısımda yazar, Fuzûlî'den Şinâsî'ye kadar edebiyatımız hakkında çok umûmî bilgiler verir. İkinci kısım, Talîm-i Edebiyat'ın kadro ve tasnif bakımından aynı, fakat işleyiş bakımından küçülmüş bir nümûnesidir. Müellif mukaddimesinde bu kısımda Talîm-i Edebiyat'ın mehz alındığını söylerse de bu mehzalıktan da ötededir. Mehmed Celâl bu kısımda Talîm-i Edebiyat'ı eserine almaktan çekinmez. Üçüncü kısımda yazar, "aksâm-ı muharrerât" başlığı altında mektup, taziye, makale, tarih, hikâye, roman, takrîz, tiyatro, nutuk ve mensur şiir gibi nesir çeşitleri üzerinde durur. Edebiyat bilgileri veren bir kitapta bizde ilk defa romandan bahsedilmekte ve roman hissî, cinâî, hayalî vb. kısımlara ayrılmaktadır. Dördüncü kısım "aksâm-ı eş'âr"dır. Burada da tevhid, münacaat, methiye, kasîde, gazel, kıt'a vb. eski şiir nevîlerinin yanında yazar yeni şiirdeki nevîlerden de ayrıca bahseder. Beşinci kısımda vezin incelenir. Altıncı kısım ise hikmetli sözleri içine alır. Yedinci kısım şiire, sekizinci kısım nesre ayrılmış olup bu kısımlarda şiir ve nesirlerimizden örnekler verilir. Dokuzuncu ve sonuncu kısımda şâir ve ediplerimizden bazılarının alfabetik bir sırada edebî husûsîyetleri üzerinde durulur ve kendilerinden örnekler alınır.

Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri, sâhasında herhangi bir yenilik getirmekle beraber geniş mânâda - yeni pek çok konuyu kadrosuna alan-bir edebiyat bilgileri kitabıdır. Meselâ yukarda da ifâde edildiği gibi, bizde bu alanda neşredilmiş kitaplarda romanın yanında mensur şiiri ilk defa Mehmed Celâl'de görüyoruz. Keza yenileşme devri edebiyatımızda kullanılan şiir nevîleri için Mehmed Celâl ilk defa bir fasıl açar. Fakat hemen ifâde edelim ki bu çeşit şiirlerin her birinin ayrı ayrı kafiye örgüsü üzerinde duran yazar

bunların isimlerini vermez. Yani sonnet'yi anlatır fakat sonnet adını kullanmaz.

Anonim, Taş bas., Belediye Ktp., Muallim Cevdet Kitapları, nr. 0/284, 184 S.

Fişinde “Edebî sanatlara dâir taş baskı bir kitap” ibaresi bulunan bu kitabın adını ve yazarını tesbit edemedik. Hattâ ders kitabı olduğunu zannettiğimiz bu eserin başka bir nüshasına rastlayamadık. Yalnız onun 1885 ve 1896 yılları arasında âit olduğunu tahmin edebiliyoruz. Zira içinde örnek olarak bulunan Makber 1885 senesi sonrasının mahsulüdür. Öte yandan kitapta ara nesle âit şâir ve yazarlardan örnek bulunduğu halde Servet-i Fünun şâir ve yazarlarından hiçbir misâl yoktur.

Eser bir “medhal” ve iki “bâb”tan meydana gelmiştir. Girişte birtakım edebî tasnifler ve kavramlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Psikolojik melekelerle edebiyatın anahtarı veya dış şekli olan “kelime” ve “kelâm”, başka bir söyleyişle ifadeyi terkipte başarılı olan yazar, edebiyat ve sanat kavramları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Bu kısmın sadece başlıklarını sıralarsak eserin kompozisyonu hakkında bir fikir verebiliriz : Kelime, kelâm, fikir, his, dehâ, sanat, hassasiyet, hayâl, hâtıra, muhakeme, zevk. Girişten sonraki ilk kısımda üslûb ve onun umûmî vasıfları, ikinci kısımda ise yine üslûbun husûsî vasıfları üzerinde durulur. Bu ikinci kısımda, üslûbun üç nevinden bahsedildikten sonra, bunlara bağlı olan diğer özelliklere geçilirse de, bunlardan sadece birkaç tanesinden söz edilir. Kitabın eksik olduğu bundan da anlaşılmaktadır. Çünkü konu bitirilememiştir.

İsmail Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, Mukaddime, Kostantiniyye, 1317 (=1892), Matbaa-i Ebüzziya, 100 S.; cüz'-i evvel, İstanbul, 1318 (=1900), A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiyye Mat., 156 S.

Mukaddime ve cüz'-i evvel olmak üzere iki kitap halinde neşredilen ve devamı gelmeyen *Esrâr-ı Belâgat*, belâgat ilmine bir giriş mahiyetindedir. Nitekim birinci kitapta “ilm-i belâgat” üzerinde uzun uzun durulmuş, belâgatın erkânından kabul edilen akıl, zihin, hayal, hâfıza, his, zevk ve dehâ geniş bir şekilde ele alınmış ve nihayet üstadların eserlerinin okunması ile “idman”dan bahsedilmiştir. Yazar, *Recâizâde*'den beri edebiyat nazariyesinde yer alan bu psikolojik melekeleri, güzel örneklerin okunması ve alıştırtma yapmakla tamamlıyor. Yerinde görüldüğü gibi, *Recâizâde* “kuvâ-yı zihniyenin edebiyatta fiili” başlığı altında birtakım zihni melekelerden bahsediyor ve bunları Garp rhétorique'inden alıyordu. İsmail Hakkı; belâgat, edebiyat, karz-ı şiir ve muhadaradan söz ederken yaptığı gibi, geniş bir şekilde ve belâgat çerçevesinde kalarak, bu melekeleri öncelikle Arap belâgatçilerine dayanarak ve hattâ onlardan nakillerde bulunarak açıklıyor. Hemen ifade edelim ki İsmail Hakkı'nın kaynağı sadece Arap belâgati değildir. O aynı zamanda Garp rhétorique'çilerinden de istifade ediyor, yer yer onlardan da

nakiller yapıyor. Bu bakımdan bu eserde Şark ve Garp anlayışı mezcedilmiştir.

Cüz'-i evvelde ise üslûb konusu ele alınmış ve onun muhteviyâtından olan fesâhat geniş bir şekilde incelenmiş, tabîlik ve vuzûha da temas edilmiştir. İsmail Hakkı burada da Şark ve Garp belâgat ve rhétorique'çilerinden faydalanmış, onların görüşlerine yer vermiş ve onlardan nakillerde bulunmuştur. Fakat maalesef kitap tamamlanamaz. Yalnız hemen ifade edelim ki yazar, bilhassa Garp rhétorique'çilerinden nakillerde bulunurken bizim tesbit ve tahminimize göre, isimlerini zikrettiği yazarların hepsinin eserlerini okumuş değildir. Meselâ bunlardan bazıları Pellissier'nin *Principes de Rhétorique Francaise*¹⁵ adlı kitabında bulunmaktadır.

İbradalı Mehmed Şükrü, *İlm-i Belâgat*, Dersaâdet, 1318 (= 1902/1903), Arif Efendi Mat., 32 S.

Bu küçük kitapta belâgat, meânî, beyân ve bedîin tariflerinden sonra; beyânın münderecâtından olan edebî sanatlar incelenir. Bu bakımdan kitabın adı *İlm-i Belâgat* olmakla beraber, eserde belâgatın sadece bir şubesi bahis konusu edilmektedir.

M. İzzet İbn Ahmed, *Def'ü'l-Mesâlib fi - Âdâbü's-Şâir ve'l-Kâtib*, İstanbul, 1325 (= 1907), Ticaret Odası Gazetesi Mat., 544 S.

M. İzzet, "ifâde-i mahsûsası"nda üç lisandan meydana gelen Türkçemizin edebiyatının son derece genişlik kazandığını, buna mukabil, edebiyatı anlatan kitapların az olduğunu söyler. Müellif bunun için eserini kaleme almıştır. Daha sonra kitabının girişinde yazar, önce "yakîniyyât" başlığını koyar. Bir kelâm veya felsefe konusu olan bu bahisde "yakîn" ifâde eden kaziyeler altı grupta incelenir. Sonra "kelâm" ayrıntılı bir şekilde ele alınır.

Fesâhat ve belâgat üzerinde de duran M. İzzet, anlattığı kaideleri daha çok Arapça örneklerle açıklar. Bu bahsin sonunda meânî, beyân ve bedî üzerinde de kısaca durulur. Yazar herhangi bir geçiş veya giriş yapmaksızın veya başlık koymaksızın edebî sanatları ve bu sâhada kullanılan ıstîlâhları yine herhangi bir tasnife tabi tutmaksızın ayrı ayrı açıklar. Burada da Arapça örneklerin dikkati çekecek derecede çok olduğunu ifâde edelim.

M. İzzet "fasıl" büyük başlığının altına "Elfâzın Kuvveti Mânânın Müeddi Olduğu Beyânındadır" küçük başlığını koyar. Önce kelimenin şekli ile beraber mânâsının da çokluğa kavuşacağını açıklayan yazar, bu yolda bazı edebiyat terimlerini yine herhangi bir tasnif takib etmeksizin sıralar. Açıklamalarını Kur'ân'dan âyetler, Farsça ve Türkçe örneklerle zenginleştiren müellif; lâfzın mânâ ve vezin; mânânın vezin; lâfzın lâfız ile i'tilâfını da inceler ve nihayet tarih düşürme sanatı üzerinde durur.

"Kelâmın Taksimi Beyânındadır" başlığı altında nazım ve nesirden bahseden yazar; şiir nevilerini kısaca açıkladıktan sonra selâset, letâfet ve

¹⁵ Paris, 1894, 368 S.

metânet kavramlarını ayrı ayrı ele alır. Daha sonra sırasıyla kelimenin güzel kullanılması için gerekli şartlar, şâir ve münşî, şiire dâir malûmât-ı tarihiyye, arûz, telîf-i kelâmda tabayîin ihtilâf istidâdı, şiir ile inşâ beyninde fesâhatta olan fark, mâhiyet-i edeb, fesâhat ve meânî üzre hükmetmenin ahvâli, tercih-i beyne'l-nazım ve nesrin birbirine tevfiikiyle kitabın mevzûu, bir kelâmda en ziyade şâyân-ı dikkat olan mevâkî, mufasala-i şuâra başlık ve konularından sonra müellif, resmî olmayan yazışmalara "revnak" sağlayacak beyitleri, yazının mâhiyetine göre ayrı ayrı üç lisan dan beyitleri seçer ve bunları eserine alır. "Zeyl-i Kitap"ta da alfabetik bir şekilde bazı edebiyat terimlerinin ilâve edildiğini görüyoruz.

Bu oldukça hacimli kitap bir hayli karışık olmasına rağmen; yer yer bir edebiyat terimleri sözlüğü bir Arapça, Farsça, Türkçe şiirler antolojisi, bir tenkit, inşâ ve edebiyat bilgileri veren kitap mâhiyetindedir. Yazarı devrinin edebiyatına ve edebiyatımızdaki değişikliklere tamamen bigânedir. Hattâ Tanzimat'tan sonra görülen pek çok yeni istilâhı onda göremiyoruz. Daha çok Arapların kullandıkları ve hattâ kendisine kadar bizim kitaplarımıza geçmeyen istilâhlara yer veren yazar; zaman zaman kendisinden de örnekler kaydeder.

Süleyman Fehmi, *Edebiyat*, Dersââdet, 1325, Hilâl Matbaası, 360 S.

2. tab'ı Dersââdet, 1325, Hilâl Mat., 360 S.

3. tab'ı, Dersââdet, 1328, Kanaat Mat., 332 S.

Mekteb-i Sultânî'nin edebiyat öğretmeni olan Süleyman Fehmi, eserinin çocuklar ve yeni başlayanlar için değil, fikir yapısı gelişmiş, yazı yazmada oldukça mahâret kazanmış kimseler için olduğunu söyler. Süleyman Fehmi'nin bu kitabıyla, bizde, bu alanda ilk defa edebiyat üzerinde bu kadar düşünmüş bir yazarımızla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Tabiatıyla o, bu düşüncelerinde hareket noktası olarak Batılı müellifleri almıştır. Edebiyat'ın ilk kısmı edebiyat, sanat, sanatta ve edebiyatta ahlâk, sanatın gayesi, akıl, his, hayal, zevk, dehâ ve hünerverî'ye tahsis edilmiştir. Edebiyatın mânâsı, nazım ve nesir, bunların arasındaki ilişkiler, edebiyatın güzel sanatlar arasındaki yeri, edebiyatın fen ve tarih ile münasebeti gibi konularla eserine giren müellif, sanat meselelerinden sonra psikolojik melekeler geçmiştir. Özellikle bu ilk kısmı ile Süleyman Fehmi, kendisinden evvel neşredilmiş olanları tamamen aşmıştır ve edebiyatın, sanatın nazariyesini yapmak bakımından bizde yeni bir çığır açmıştır. Artık Recâizâde'nin tesiri belirli sahalara inhisâr edecek ve bundan sonraki yazarlarımız Süleyman Fehmi'nin bu giriş kısmını daha da geliştireceklerdir. His ve hayal gibi konuların Recâizâde'den beri işlendiğini biliyoruz. Fakat bu konular da Süleyman Fehmi'den itibaren daha da derinleşerek tahlilî izahlara kavuşacaktır.

Edebiyat'ın ikinci kısmında yazı yazma sanatının şartları, üslûb ve vasıfları üzerinde durulmuştur. Kitabın sahîfe bakımından en kabarık bö-

lümünü oluşturan bu kısımda yazar; önce vahdet, icâd ve tertib gibi bir eserin ilk ve mühim şartlarını ele alır. Hemen ifade edelim ki bu bahis oldukça muhtasardır ve geliştirilememiştir. Bu kısımda asıl üzerinde durulan üslûb bahsidir. Üslûbun umûmî ve husûsî meziyetlerini ayrı ayrı ele alan yazarda henüz üslûbun nevîlendirilmesi devam etmektedir. Üçüncü kısım “Mecâzât” başlığını taşır ve sanayi-i lâfziyye dışındaki sanatlar burada incelenmiştir. Sanayi-i lâfziyye ise dördüncü kısımda ele alınmıştır.

Edebiyat’ın ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımları mevzûlar bakımından daha evvelkilerin devamı olmakla beraber işleyiş bakımından onlardan bir hayli ayrılmaktadır. Bu konuların Edebiyat’ta daha da gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Midhat Cemâl, *Edebiyat Dersleri*, Dersaâdet, 1326, Karagöz Mat., 94 S.

Midhat Cemâl, Mekteb-i İdâdî’de Süleyman Fehmi’nin “Edebiyat” adlı kitabını okuturken, talebelerine, nazım şekilleri ile edebiyat tarihi konusunda verdiği bilgileri sonradan kitap haline getirmiştir. Ona göre kaidelerin yanında bu çeşit bilgilere de ihtiyaç vardır. Özellikle kendilerinden örnek alınan şâirler ile örneklerin şekilleri hakkında açıklamalarda bulunan yazar, Recâizâde’nin “edebiyat” ile Süleyman Paşa’nın “kitâbet” tariflerini de tenkit eder; bu tarifler devri için yeterli olsalar bile, bugünkü devir için kâfi gelmeyeceklerdir. Üzerinde durduğu şahsiyetler Sinan Paşa ve Nef’î’dir. Ayrıca nazîre, beyit, kıt’a gibi nazım şekilleri ile; akıl, his ve hayalin edebî eserdeki mühim mevkîni inceler.

Reşîd, *Nazariyyât-ı Edebiyye*, c. 1-2, İstanbul, 1328, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi; 291, 179 S.

Mekteb-i Sultânî için telif edilen Nazariyyât-ı Edebiyye, Süleyman Fehmi’nin Edebiyat’ından daha ilerde nazariyyeye kayan ve kâideciliğin gittikçe terkedildiği bir kitaptır. Eserini hocası Recâizâde’ye ithaf eden Reşîd, “İfâde-i Mahsûsa”sında kitabının mahiyeti hakkında şu bilgiyi verir. “..Nazariyyât-ı edebiyenin - kavâid-i lisan gibi - tahakkümât-ı örfîyyeye, yahud - bazılarının zannı gibi-erbâb-ı tahrîrin keyif ve hevesine müstenid değil; bilakis desâtir-i sâbite-i fennîyeden münbais ve teakkul ve münakaşaya müstaid olduğunu gösterebilmek emeli gaye ittihâz edilmiş; taksimât ve tarifâtın hep o esaslardan iktibâsına çalışılmıştır”.

Bu bir anlayış değişikliğinin ifâdesidir. Böylece edebiyat nazariyesinin düsturları münakaşaya açılmaktadır. Böylece gerek Tanzimat’tan evvelki gerekse Tanzimat’tan sonraki naslar kırılmış oluyordu.

Yazar aynı yerde kitabında kullandığı terimleri ve onlara yüklenen mânâları neye göre seçtiğini; asıl yeniligin isimde mi, müsemmada mı olması gerektiğini açıklar. Edebiyatımıza istiklâl kazandırmak için, onun Acem tesirinden kurtarılıp Garp tesirine sokulmasını beyhude bir yorgunluk olarak görür.

“Dibâce”sinde eserinin adını ve bu adın tedâî ettirdiği mânâları açıklayan yazar “beyân” başlığının altına “kavâid-i fesâhat”ı koyar. Burada beyân, belâgattaki ilm-i beyân değil; ifade manâsındaki beyân olmak gerek. Daha sonra hem klasik belâgattan hem Recâizâde’den farklı bir şekilde fesâhat işlenir. Burada eski fesâhata yeni maddeler ilâve edilmiş; kendisinden farklı yerlerde ele alınan bazı konular fesâhatla irtibâtlandırılmıştır.

Sonra sırasıyla “muvâfakat-ı beyân”, selâset, letâfet ve âhenk üzerinde durulmuştur.

Nazım başlığından sonra hece ve arûz vezinlerini; kafiye ve nazım şekillerini bahis konusu eden Reşid, mevzûunu “vezin ve kafiye’nin fevâidi” ile tamamlar. Bazı edebî sanatları da bu arada ele alan yazar, fesâhat’ın son bahsi olarak “inşâd” üzerinde durur.

Reşid, “meânî” büyük başlığının altına “usûl-i belâgat” serlevhasını koyar. Belâgatın tarif ve izâhını yapan müellif, umûmî ve husûsî usûlleri üzerinde ayrıca durur. Sonuncusuna ilâveten pek çok edebî sanat sıralanır.

Yazar, bu birinci ciltte klasik belâgatın “beyân” ve “meânî” mefhumlarını kullanmış, fakat başlangıçta söylediği gibi, onlara tamamen değişik ve yeni mânâlar vermiştir.

Reşid, ikinci cilde üslûb ile başlar. Üslûbun meziyetlerini ayrı ayrı açıklar ve bunların sonuna “üslûbun envâr” başlığı altında, üslûbun nevîlere ayrılmasının tenkidini yapar. Ona göre üslûbu eskilerin yaptığı gibi nevîlere ayırmak doğru değildir. Onun bu görüşü daha sonrakiler tarafından benimsenecek ve artık üslûb nevîleri bu sahadaki kitaplarımızda pek görülmeyecektir. Daha sonra kitabın son bölümü olan “bedî” gelir. Burada yazar “nazariyyât-ı ibdâ” başlığını da beraber koyar. Bedâatin tarifi yapıp nevîleri üzerinde durulurken anlarız ki “bedâat”, “art”; “bedî” “esthetique” anlamındadırlar. Burada bütününü ile nazariyeye giren yazar şür, tehayyül, teessür, hissiyât, mevzû-ı şüirin nevâtı, şüirin mevzûu, dehâ - hünerverî, şüirin tebliği, hüsn-i bedîi bedâat-ı edebiyyenin envâr başlıkları ile birtakım psikolojik melekeler, estetik değerler ve değerlendirmeler bahis konusu edilir. Daha sonra ‘mevzûa nisbetle üslûb, edebî zevk, tenkid - değerlendirme, edebiyatın sahası ve gayesi, üzerinde durulur. Dehâ konusunda Eugene Veron’dan nakiller yapılır.

Reşid bu kitabında okuyucusunu hem yeni Batılı kaynaklara götürmekte hem de edebiyatın, edebî eserin üzerinde okuyucusunu düşünmeye sevk etmektedir. O, eski kalıplara yepyeni ve farklı mânâlar yüklediği gibi daha evvelkilerde rastlayamadığımız bazı konulara da yer vermiştir.

Eserde psikolojik melekeler ve izahlar bir yama olarak kalmamakta edebî eseri anlamamızı sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bugün bile kendisinden istifade edilecek olan Nazariyyât-ı Edebiyye ile edebiyat nazariyemiz çok farklı bir yol tutmaya başlar. Fakat hemen ifade edelim ki bu devam etmez. Reşid’in takipçileri hemen hemen yoktur.

Şahabeddin Süleyman, *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat*, İstanbul, 1329, Araks Mat., 395 S.

M. Reşid'den sonra Şahabeddin Süleyman, eski belâgatla alâkayı hemen hemen iyice koparır. Artık bütününüyle kaidecilikten nazariyeciliğe yönelme görülür. 395 sayfalık kitabın sadece sondan 72 sayfada ve eskilerden tamamen farklı bir şekilde edebî sanatlar ele alınır. Belâgat, meânî, beyân ve bedî gibi başlıklar yeni muhtevâlarla da olsa görülmez. Bununla beraber, Talîm-i Edebiyat'tan gelen üslûbla alâkalı bazı noktalar bulunmaktadır. Yazarın eserinin sonuna kaydettiği kaynaklarına bir göz atmak farklılığı hemen göstermeye yeter. Taine, *Philosophie de l'art*; Veron, *Esthetique*; Alabala, *L'art d'ecriture*; Lanson, *Conseils sur l'art d'ecriture*; Recâizâde, *Talîm-i Edebiyat*; Muallim Nâci, *Istîlâhât-ı Edebiyye*; Süleyman Fehmi, *Edebiyat*.

Ayrıca kitabın ilk bahislerini hatırlatmak ta bize bu konuda yeterli bilgi verecektir.

Şahabeddin Süleyman, eserine “sanat” başlığı altında, sanatın ne olduğunu araştırarak girer. Sanatta şahsiyet, mektepler, muhit, tarih gibi konuların da ele alındığı bu bahiste yazar, sanatın bir şubesi olan edebiyat, edebiyat tarihi, şiir - şâir, nazım ve nesir, şiirin ehemmiyeti, şiir ve fen gibi konularla sanatın felsefesini yapar. “Sanat-ı tahrîre âit bazı mütâleât” başlığında akıl, his, zevk, hayal, dehâ gibi psikolojik melekelerle sanatın ilişkisi üzerinde durulur. Şahabeddin Süleyman sanatta sadece hayalin değil akıl ve fikrin yani düşüncenin de payı bulunduğunu anlatmak ister. Ayrıca “sanat-ı tahrîr”in şartları üzerinde de duran yazar; eserinin büyük bir kısmını meydana getiren üslûb bahsine geçer. Bu bölümdeki şu “edâ”, “üslûb ne demektir”, “âdi muharrirler niçin üslûba mâlik değildir?”, “üslûbda şahsiyet”, “dehâ ve üslûb”, “ırk ve zaman, üslûb”, “mümtaziyet ve taklit” gibi ara başlıklar farklı bir tavır karşısında olduğumuzu gösterir. Buna mukabil burda icâz, kesret-i kelimât, âhenk gibi konular da yok değildir. Keza sıhhat, vuzuh, tabiiyyet gibi üslûbun vasıfları “gayr-ı tabî tasnifler” başlığı altında da olsa ele alınmıştır.

Fakat yazar kitabının adına daima sadık kalır: “Sanat-ı Tahrîr”. Nitekim üslûbdan sonra “sanat-ı tahkiye”, “sanat-ı tarif ve tavsif”, “sanat-ı muhavere” başlıklarını koyar. Bu bahislerle ilgisi dolayısıyla “hayaller”, “üslûb -ı mürâsele” üzerinde de duran yazığımız, nihayet sıralamada herhangi bir kayda bağlı kalmadığı edebî sanatları ele alır.

Şahabeddin Süleyman, Mekteb-i Sultânî muallimidir. Fakat gerek Reşid'in Nazariyyât-ı Edebiyye'si, gerek Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yeni bir anlayışı ve bakışı ifade ederler. Böylece belâgat ve edebiyat nazariyemizin ilk defa Şark belâgatı ile Batı rhétorique'i arasındaki bocalamayı bir tarafa bırakmasının yanında belâgatı da, rhétorique'i de terketmeye yöneldiği görülmektedir.

Tahirülmevlevî, *Tedrisât-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-ı Nazım* I. Kısım, Dersaâdet, 1329, Mahmud Bey Mat., 88 S.; Kısım-ı sâni, Dersaâdet, 1329, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 111 S.

Dârüşşafaka'da edebiyat dersleri de okutan Tahirülmevlevî, mektebin kararı üzerine ders saatlerinden birini nazım ve nazım şekillerine hasreder ve işte bu dersler Nazım ve Eşkâl-ı Nazım'ı meydana getirir. Yazar, önce nazım ve nesir üzerinde durur. Ona göre nazım, âhengi dolayısıyla nesirden daha tesirlidir. Nazma âhenk veren de vezindir. Türk edebiyatında "parmak hesabı" ve arûz olmak üzere iki çeşit vezin kullanıldığını belirten Tahirülmevlevî, genel olarak vezin ve hece vezni hakkında birtakım bilgiler verdikten, bazı görüşleri kaydettikten sonra aruz vezninden bahseder. Aruzun kalıplarını da sıralayan müellif kafiye üzerinde durur.

Tahirülmevlevî vezin ve kafiye'den sonra "aksâm-ı nazım" başlığı altında şüri, mevzûlarına göre; ilâhiyât, hikemiyât, hamâsiyât, şarabiyât, tesâvir, rivâyât, medâyh, merâsî, hicviyât kısımlarına ayırır. Bu kısmın sonuna Tuhfe-i Vehbî gibi bilgi verici mahiyette olan şiirlerin içinde yer aldığı feniyyât diye bir kısımdan daha söz eder.

Nazım ve Eşkâl-i Nazım'ın ikinci kısmı nazım şekillerine tahsis edilmiştir. Bu kısma mısra ile başlayan müellif, beyitten itibaren tarih düşürmeyi de içine alacak şekilde nazım şekillerinin her biri hakkında kısa açıklamalar yapar ve örnekler verir. Serbest nazımdan da bahsettiğini belirtelim.

Tahirülmevlevî'nin bu eseri bütünüyle nazım ve onunla ilgili konulara ağırlık verilerek hazırlanmış bir edebiyat bilgileri kitabı özelliğini taşır.

Muhyiddin, *Yeni Edebiyat*, İstanbul, 1330, Artin Asadoryan ve Mahdumları Mat., 240 S.

Üsküdar İdâdîsi edebiyat muallimi olan Muhyiddin eserini İdâdî, Sultânî ve Dârülmuallimin talebeleri için hazırlamıştır. Yazar "bir iki söz" başlıklı önsözünde mevcut edebiyat kitaplarımızın bir kısmının köhne, bir kısmının ise gençlere edebiyatın ne olduğunu öğretecek yerde çeşitli edebî makalelerden meydana geldiğini söyledikten sonra, kendi kitabının onlardan farklılığını şöyle belirtir: ". . . bu kitabın yegane meziyeti bahislerin taksimâtında en tabii bir tarz takib edilmiş, bilhassa mebâhis-i nazariyyenin en açık bir tarzda yazılmış olmasındadır. Halbuki mevcut edebiyat kitaplarının ekser aksâmı muhtelif âsâr-ı garbiyyeden tercüme edilmiş parçalardan mürekkeptir.

Âsâr-ı garbiyyeyi bir misâl olarak îrâd etmek, bir gence bir mesele-i sanatı anlatmak için en kısa yolu araştırmak yerine muhtelif Garp hükemâsının efkâr ve nazariyâtını tadâd etmek şüphesiz ki en ziyâde yeni başlayanlar için yazılmış olmaları lâzım gelen bu kitaplarda pek büyük bir kusurdur. İşte bu kitabın yegane meziyeti bu nekâyısı izâle etmek için yazılmış olmasıdır"¹⁶.

¹⁶ Yeni Edebiyat, s. 3-4.

Hem kendi eserini anlattığı hem de kendisinden evvelkileri tenkit ettiği için yazarın bu görüşlerini uzunca aldık. Muhyiddin eskileri toptan tenkit eder ve isim vermez. Fakat gerek konularını tasnif, sıralayış, ve izahlarındaki bazı tasarrufları gerek önsözündeki bazı ifâdeleri ile onun kendisinden önce yazılmış hemen hiç bir kitabı beğenmediği anlaşılmaktadır.

Bir “medhal” ve iki kısımdan meydana gelen Yeni Edebiyat’ta müellif, giriş kısmında Şahabeddin Süleyman’da olduğu gibi önce sanat, edebiyat ve üslûb meseleleri üzerinde durur. Yalnız Muhyiddin’in meseleyi ele alışının farklı olduğunu, nazım - nesir bahsinde vezin, kafiye, müstezâd ve serbest nazımdan bahsettiğini belirtelim. Üslûb konusundan sonra açtığı birinci kısımda yazar, üslûbun umûmî meziyetlerinden, ikinci kısımda ise üslûbun husûsî meziyetlerinden söz eder. Üslûbun umumî meziyetlerinin anlatılmasında bazı farklar da olsa eskilerin yolunda giden yazar, husûsî meziyetler bahsinde onlardan tamamen ayırır. Bu ikinci kısım da kendi içinde üçe ayrılmaktadır. İlkinde mecâzlar başlığında teşbih, istiâre, mecâz, kinâye ve tarîz, teşhis ve intak sanatları ele alınır. Teşhis ve intak sanatının bu çerçevede düşünülmesi yani teşbih, istiâre gibi sanatlarla beraber mütâlea edilmesi orijinaldir. İkincisinde, “suver-i beyân” başlığı altında bazı edebî sanatların işlendiğini görüyoruz. Üçüncüsü ise, “sanayi-i lâfziyye” başlığını taşımaktadır. Hemen ifâde edelim ki bu başlık eski belâğattan gelir ve Tanzimat’tan sonra da pek çok yazarımız tarafından kullanılmıştır. Yalnız Muhyiddin’in sanayi-i lâfziyyenin kadrosunda bir hayli değişiklik yaptığını ifade edelim. Esasen bu kitabın kendinden evvelkilerden bir farklı tarafı da edebî sanatların bazılarını yerleştirdiği yerlerde görülmektedir.

Muhyiddin, tavır olarak eskiye karşı olmakla beraber, eski ile yeniye terkip etmeyi denemiştir. Diğer taraftan Edebiyat’ta arada Fuzûlî’den itibaren bazı şâir ve nâsirlerimiz hakkında da bilgi verilmiştir.

Köprülüzâde Mehmed Fuat - Şahabeddin Süleyman, *Malûmât-ı Edebiyye*, c. 1-2. Dersââdet, 1330 (=1912), Kanaat Mat., 314, 264 S.

Malûmât-ı Edebiyye, Nazariyât-ı Edebiyye ile Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat’ın çizgisinde bir kitaptır. Müellifler “karilere” başlıklı önsözde, kendilerinden evvel neşredilmiş kitapların “nazım ve eşkâl-i nazım” bahsini ihmâl ettiklerini özellikle belirtirler. Onlara göre, “pek husûsî olan usûl ve eşkâl-i nazmımızı” bilmeyen bir idâdî talebesinin eski ve yeni manzum eserlerimizi anlaması mümkün değildir. Yazarların da belirttiği gibi, gerçekten de daha evvel bahis konusu ettiğimiz kitapların bazılarında, bize, Araplardan gelmiş nazım şekilleri kısmen bulunmakla beraber, bize mahsus nazım şekillerine hiç yer verilmemiştir.

“Mekâtib-i Sultâniyye” programlarına göre hazırlanan kitapta müelliflerinin ifâdesiyle öğrencilere “edebiyat hakkında umûmî ve mücmel bir fikir verebilecek kısa bir “medhal”den sonra, nazım ve eşkâl-i nazım bahsini lüzumu derecesinde tevsî ederek bu hususta Garb’ın en yeni nazariyât-ı

ilmiyesine ittibâen serd-i mütâleata sarf-ı gayret” edilmiştir. Programa sâdik kalmak için “sanayi-i lâfziyye”yi kısaca geçıştirdiklerini belirten yazarlar, devirlerine kadar ehemmiyeti takdir edilmeyen üslûb ile âhenk ve vuzuh gibi esasları daha geniş ele aldıklarını söylerler.¹⁷

Birinci cildin “medhal” kısmında edebiyat, “kavâid-i edebiyye” kitapları, edebî eserler, edebiyat ve güzel sanatlar gibi konular üzerinde durulmakta; birinci “nazım ve eşkâl-i nazım” kısmında nazım - nesir ve bunların tarihçesi, o yolda yazılmış eserlerin mâhiyeti ile beraber hece ve arûz vezinleri; kafiye; eski ve yeni nazım şekilleri ele alınmaktadır. Tabii nazım şekilleri içinde İslâmiyetten evvelki devirden gelen ve halk edebiyatında kullanılan nazım şekilleri de bulunmaktadır. İkinci kısmın ilk mebhasinde “Kavâid-i Tahrîr” başlığı altında kompozisyondan bahsedilmekte, ikinci ve üçüncü mebhas ise bütünü ile üslûba tahsis edilmektedir. Önce bir mefhum olarak üslûb üzerinde genişçe duran yazarlar; üslûbun mevzû, zaman ve kavme göre değışmesi gibi mühim noktaları işlemektedirler. Üslûbun umûmî hasletleri eskilerden pek farklı değildir. Fakat üslûbun bir vasfı olan mümtâziyette icâd ve tervîc-i elfâzın bahis konusu edilmesi yeni bir tasarruftur. Ayrıca bu bahsin sonuna ekledikleri “Tasnif-i Üslûb” ara başlığında, üslûbu Batıda eskiden beri kullanılan ve bize de geçmiş olan nevilendirmenin yanlışlığı, yine Batılı müelliflere dayanılarak anlatılmaya çalışılır. Bu kısmın dördüncü mebhasında mecâz, teşbih gibi klasik belâgatın ilm-i beyân’ın kadrosunda incelediğı sanatlar; beşinci mebhasda “Suver-i beyân”, altıncı mebhasda “Sanayi-i lâfziyye” başlıkları altında diğere edebî sanatlar ele alınır. Sanayi-i lâfziyye’nin kadrosunun bir hayli değışik olduğunu ifâde edelim.

Bu cildin sonunda yazarlar istifade ettikleri Batılı eserlerle, bizde daha evvel neşredilmiş olan konuları ile ilgili kitap ve makaleleri sıralarlar.

Malûmât-ı Edebiyye’nin ikinci cildinde artık kaide yoktur. Bu cilt bütünü ile nazariyeye hasredilmiştir. Sanat ve estetik konusundaki Batılı eser ve müelliflere dayanan bu cildin ana başlıklarını vermek eser hakkında bir kanaat sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Târifden evvel : Yazarlar burada sanatı tarif etmeden önce onu insanlık tarihinin bir parçası olarak değıerlendirirler ve lisan, yazı ile sanat münasebeti üzerinde dururlar ve sanatla hayat, ahlâk ilişkisini tahlil ederler.

Daha sonra Sanat Nedir?, Zevk Nedir? Hüsn Nedir? başlıklarında güzel sanatların tarih içerisindeki gelişmesini, birbiri arasındaki münasebetleri; zevk ve moda ve sanat alâkasını; güzellik fikrini, sanatta güzelliğın ve gayenin ne olduğunu araştırmışlardır.

Taklit Meselesi, Sanat ve Tarih, Sanatın Vazife-i İctimâiyyesi, Ahlâk ve Sanat, Sanatta Tenkit, Deha, Şiir daha sonraki genel başlıklardır.

¹⁷ Malûmât-ı Edebiyye, c. 1, s. I-II.

Bütünü ile bu cilt bir sanat felsefesi mâhiyetindedir ve devrinde benzerine pek rastlayamadığımız ve sonra da rastlayamayacağımız bir kitaptır. Üstelik bunlar malûmât-ı edebiyeye çerçevesinde düşünölmüştür.

Ali Ekrem'in Dârülfünun Edebiyat Faköltesinde okuttuğu derslerin öğrencileri tarafından tutulmuş notları taş basması olarak çoğatılmıştır. Bunların bir kısmı kütüphanelere intikal etmiştir. Muhtemelen her sınıfta ve her sene tekrarlanan bu baskılar çok defa eksik olarak bugüne gelmiştir. Kütüphanelerden daha çok husûsî ellerde bulunduğunu tahmin ettiğimiz bu kitaplardan bazıları şunlardır:

Lisan-ı Edebiyat, Taş basma. Bu başlığın altında "Ali Ekrem Beyefendinin Takrir Buyurdukları Notlardan Müteşekkildir" ibaresi bulunmaktadır. Biraz daha aşağıda "Darülfünun", onun altında "Edebiyat Tarihi" ifadeleri yer almaktadır. 188. sayfanın sonunda 12 Mayıs 1330 tarihinin sol tarafında "Dârülmualim Edebiyat Birinci Senesinde 57 Emin Kadri" yazıları görölmektedir. Eserde nazım - nesir, âhenk, hece ve aruz vezinleri, nazım şekilleri, şiirin mevzûları, romantizm, klasisizm, parnasizm, naturalizm gibi edebiyat akımları Batı'da ve bizdeki temsilcileri ile beraber anlatılır ve nihayet "Tenkid-i edebî" başlığında tenkid ve tenkid yapabilmek için gerekli şartlar üzerinde durulur.

Dârülfünunda Edebiyat Dersleri, 1330-1331 Senesinde Takrir Edilen Derslerden Müteşekkildir, [İstanbul], 1330, Taş basma, 296 S.

Ali Ekrem'in Dârülfünun Edebiyat Faköltesinde 1330-1331 ders yılında okuttuğu edebiyat derslerinin, öğrencilerden Hamid Sadi'nin tuttuğu notların taş basması ile çoğaltılmışı olan bu eserin sahife numarasında 208'den sonra numaralama geriye dönmüş yani 209 yazılacak yerde 192 yazılmış ve böyle devam etmiştir. Bunun için kitabın sonunda 280 varsa da esasında eser 296 sahifedir.

Eldeki nüshaya göre derslerine "Vezni Millî ve Vezni Arûz" ile başlayan yazar, bu ilk kısımda kısaca aruz ve hece vezinleri hakkında bilgi verir. Daha sonra "Lisan-ı Nesir" başlığını koyan Ali Ekrem, nazım ve nesir lisanlarının hususiyetlerinden, aralarındaki farklardan bahseder.

Ali Ekrem, "Lisanın Tekâmülâtı" başlığı altında dildeki gelişmelerden, dile girmiş yeni kelime, terkip ve söyleyişlerden, zamanla değişen cümle şekillerinden eski ve yeni edebiyattan seçtiği örneklerle mukayeseli bir şekilde söz eder. Nesir tarihimizi ve nesrimizdeki gelişmeyi beraber değerlendiren yazar, özellikle Tanzimat sonrasındaki gelişmeler üzerinde durur. Şinâsî mektebinin ve Halid Ziya mektebinin nesirde yaptığı değişiklikleri inceler. Nesirdeki bu değişmeyi kelimeler, terkipler, mürekkebi fiiller, cümleler bakımından teker teker ele alan müellif, değerlendirmesini devrine kadar getirir.

Türk nesrinin ve özellikle Tanzimat sonrası nesrin genel karakteri ve gelişmesi hakkında benzerine pek rastlayamadığımız bu değerlendirmelerde Ali Ekrem'in dikkatten uzak tuttuğu bir nokta; Tanzimat sonrası nesrinin

gelişmesinde nesre bağlı yeni edebî nevîlerin getirdiği imkândır. Kitabın sonunda 21 Kanun-ı sâni 331 tarihi bulunmaktadır ki bu eserin tamamlandığı kanaatini uyandırmaktadır. Aşağıda ele alacağımız Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Nesir kısmı bunun biraz geliştirilmiştir.

Nazâriyât-ı Edebiyye Dersleri, 1331-1332 Sene-i Tedrisiyyesinde Dârülfünunda Takrîr Olunan Derslerden Muteşekkildir, Taş basma, 496 S.

Görebildiğimiz nüshalara göre yazar, önce dersinin mâhiyeti hakkında bilgi verir. Ona göre edebiyat denilince ya “âsâr-ı edebiyeye” ya “usûl-i edebiyat” akla gelmektedir. Ali Ekrem’in dersleri “usûl ve nazariyât-ı edebiyeye” münhasırdır. Bu ise “şekil ve edâ” ile “fikir ve mânâ”dan ibarettir. Bu sene bunlardan birincisi ile meşgul olunacağını söyleyen Ali Ekrem, “şekil ve edâ”ya “lisân-ı edebiyat” adını veriyor.

Bu girişten sonra “Lisan-ı Edebiyat” başlığı ile eserine veya derslerine başlayan Ali Ekrem, “nazım ve nesir”, “nazariye-i âhenk”, “âhang-i nazım”, “âheng-i nazım ve lisan-ı tabîi” alt başlıklarında şiir dilinin mâhiyeti hakkında bilgi verir. Daha sonra “Vezin Mebâhisi” başlığını koyan ve lisanımızda iki vezin kullanıldığından bahisle önce hece veznini örnekleriyle anlatan müellif, aruz vezninin tarihini, teşekkülünü ve kalıplarını inceler.

Ali Ekrem, Servet-i Fünun’dan kalan bir gelenekle vezinle konu arasındaki münâsebet üzerinde durur. Oldukça ayrıntılı bir şekilde kafiyeyi de ele alan müellif, şiir dilinin teşekkülü meselesinde gayet metotlu bir şekilde kelimeler, terkipler, takdim ve tehirler, icâz ve itnab-ı muvâfık, teâküb-i ifâde, mezc-i evzân, tertîb-i kavâfi gibi konuları işler. Böylece şiir dilinin nelerden ve ne gibi merhalelerden sonra meydana geldiğini örnekleriyle anlatmış olan yazar; arada müstezâdlardan da bahseder. Örneklerinin ekserisinin son devir edebiyatından olduğunu belirtelim.

Ali Ekrem şiir dilinin teşekkülü bahsinden sonra eserine “Eşkâl-i Nazım” ile devam eder. Önce eski şiirimizdeki nazım şekillerini oldukça zengin örnekle anlatır. Nazım şekillerinin her birinde mümtaziyet kazanan şâirlerin özelliklerine de işâret eden yazar, bu bölümün ikinci kısmında yeni nazım şekilleri “kavâfi-i mürettebeli bentler”, “bunların altı muhtelif şekilleri” üzerinde durur. Üçüncü kısım ise “Servet-i Fünun Mektebinde Eşkâl-ı Nazım”dır ve bunlarda sone, müselles kıt’alar ve muhtelif bentler incelenir. Bu bölümünde serbest nazımdan bahsedilen Nazariyât-ı Edebiyye’nin kendine kadar yazılmış eserler içerisinde ele aldığı konuları işleyiş bakımından çok farklı bir yapıya sahip bulunduğunu ifâde edelim. Muhakkak ki eserin böyle bir yapıya sahip olmasında devrinin de tesiri vardır. Fakat Recâzâde’de başlayan edebî metinlerimiz üzerinde düşünme ve onlardan hareketle birtakım nazarî prensip ve anlayışlara varma Ali Ekrem’de büyük bir mesafe kat eder. Ali Ekrem’le edebiyat nazariyemiz; Arap veya Batılı kaide ve anlayışlara göre edebî eserlerimizin incelenmesi, onlara adapte

edilmesi değil; doğrudan doğruya halihazırdaki edebî eserlerimiz ve edebiyat meselelerimizden hareketle birtakım anlayışlara ulaşılmaya çalışılmış veya bize mahsus bir nazariye tesisi yoluna gidilmeye başlanmıştır. Nitekim Nazariyât-ı Edebiyye'nin bu cildinin son bölümü şu başlığı taşır : Bugünün Meselesi : Vezn-i Millî - Vezn-i Aruz. Daha evvel bir edebiyat bilgisi olarak vezinden, hece ve aruz vezinlerinden bahseden Ali Ekrem niçin böyle bir bölüme ihtiyaç duymuştur? Çünkü biliyoruz ki Ziya Paşa'nın Şiir ve İnşâ makalesinden beri edebiyatçılarımızı meşgul eden hece - arûz meselesi 1908 Meşrutiyet'inden sonra kuvvet kazanan Türkçülük cereyanının da yardımı ile şiddetli bir münakaşa konusu olmuştur. Aruzu bütünü ile reddeden görüşlere karşı Ali Ekrem aruz vezninin de millî olduğunu 100 küsur sahifede anlatmak ihtiyacını duymuştur. Tabii örneklerle dayanarak.

Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Nesir Kısmı, 1332-1333 Sene-i Tedrisiyyesinde Dârülfünunda Takrîr Olunan Derslerden Müteşekkildir, Taş basma, 421 S.

Türk edebiyat nazariyesinde nesre hasredilmiş ilk kitap Ali Ekrem'in bu ders notlarıdır ve maalesef fazla yayılmış da değildir. Yazar "Lisan-ı Nesir" başlığında, nazım ve nesir lisanını mukayeseli bir şekilde ve kısaca ele aldıktan sonra asıl nesir dilinin özellikleri üzerinde durur. Daha sonra "Lisanın Tekâmülâtı"nda dildeki gelişmeler çeşitli örneklerle anlatılır. Burada önce "Şinâsî Mekteb-i Edebî"nin husûsiyetleri pek çok örneğe dayanılarak açıklanır. Değişen, gelişip zenginleşen kelime kadrosundan, terkiplere ve cümle yapılarına varıncaya kadar Türk nesrinin bu devirdeki yapısı tahlil edilir. Devirler arasında müşterek olan ve ayrılan taraflar, yeni olan kullanışlar, cümlelerin kazandığı yeni hareketlilik, unsurların yer değiştirmeleri, sıfatlar, birleşik fiiller ve buna benzer gelişmelerin tesbiti yazımızın dikkatini göstermesinin yanı sıra bizde bu yolda yapılmış ilk mühim üslûb araştırması hüviyetini de taşır. Esasen Türk nesri üzerinde daha sonra da böylesi bir çalışma yapılmamıştır. Yer yer görülen tekrarları ise ders notlarının hemen taş basması haline getirilmesinde aramak gerekir.

"Şinâsî Mekteb-i Edebinin Lisan-ı Nesri Hakkında Tenkidât ve Mütâlaat "ile" Halid Ziya Mekteb-i Edebinin Lisan-ı Nesri Hakkında Tenkidât ve Mütâlaat" başlıkları kitabın çerçevesini de çizmiş olur. Kelimeler, terkipler, mürekkebi fiiller, cümleler ara başlıklarında bu devirlerin orijinal tarafları bir bir tesbit edilir. Türk nesrinin gelişmesini devrine kadar değerlendiren yazar, yakın devirden müstakil parçalar alarak eserini tamamlar. Bu son kısımda genç nesilde devam eden Servet-i Fünun nesrinin yanında harp hikâyelerini söz konusu eder. Kitabın sonunda 20 Mayıs 1333 tarihi vardır.

Yukarıda da işâret ettiğimiz gibi aslında bu kitap "Dârülfünunda Edebiyat Dersleri" adlı kitabın biraz zenginleştirilmiş ve geliştirilmiştir. Yal-

nız oradaki ilk 43 sayfalık “Vezn-i Millî Vezn-i Aruz” bahsi burada yoktur. Bu, doğrudan Lisan-ı Nesir başlığı ile başlar.

Muhtemelen Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Nesir Kısmı, Dârülfünun-da Edebiyat Dersleri’ni okumuş talebeye üçüncü sınıfta verilmiş derslerdir. Bununla beraber aynı dersin aynı seviyedeki talebeye iki sene sonra genişletilerek tekrarı da olabilir.

Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye, 1333-1334 Sene-i Tedriyesinde Darülfununda Takrir Olunan Derslerden Müteşekkildir, Taş basma, 208 S.

Ali Ekrem, burada meslek kelimesini insanın hayat ve tabiat karşısında aldığı tavır, tuttuğu yol ve benimsediği görüş için kullanmıştır. Tabiiyle bu her ilim sahasında farklı olacaktır. Nitekim ilm-i heyette Galilée, Newton, Copernic’i meslek sahibi diye tanıtır. Onun şu cümlesi meslekten kastedtiği mânâyı daha iyi anlatacaktır: “Demek oluyor ki bir yahut bir kaç mütefekkirin kendi icihadını cem ve telkin ve delâile müsteniden izah ve tebyin etmesinden husûle gelen her nazariye bir “meslek”tir”. Ona göre mütefekkirler mesleklerini muhit, iklim, ırk gibi çeşitli tesirler veya tek kelime ile zamanın ihtiyacına göre tesis ederler. Daha sonra meslek’in edebiyatta teşekkülüne tesir eden sebepler üzerinde duran yazar, insanın saadeti temin etmek için hep bir mücadele içinde olduğunu söyler ve bu mücadelede “his ve hayal”in rolünü inceler. Buradan edebî hazza geçen Ali Ekrem, edebî meslekleri bahis konusu eder. Ona göre her edebî meslek bir yaratılış ve hayat felsefesine dayanır.

“Edebî meslek” hakkındaki bu umûmî girişten sonra eserde, edebiyatımız eski ve yeni diye ikiye ayrılır ve eski edebiyatta

- a) Tasnifiyyûn mesleği
- b) Mutasavvife mesleği

diye iki mesleğin bulunduğu ifâde edilir. Yazarın “Tasnifiyyûn Mesleği yahud Edebiyat-ı Tasnifiyye” başlığı altında yaptığı açıklamadan bu kelime ile klasik edebiyatı kastedtiği anlaşılıyor. Nitekim klasik edebiyatı eski Yunana bağlayarak Eflâtun’un sanat nazariyesi üzerinde durur. Daha sonra “edebiyat-ı tasnifiyyenin” özelliklerini ele alan müellif, kendi klasik edebiyatımıza geçer. Fakat önce konusu bakımından Arap ve Acem edebiyatlarını bahis konusu eder. Tabiiyle kısa bir temasdan sonra Fars edebiyatından bizim edebiyatımıza intikal eden hususları maddeler halinde sıralar:

1. Âyât-ı Celile-i Kur’âniyye ve Ehadis-i Şerife-i Nebeviyyeden Bazı Nükat ve Mezâyâ
2. Ulûm ve fûnûndan müntekil tesirât,
3. Fûnûn-ı Sülûse-i Edebiyye,
4. Felsefe-i Vahdet-i Vüdûd
5. Hurâfât ve Anânât-ı İraniyye

6. Eşkâl-i Mahsûse-i Nazım,
7. Eşkâl-ı Mahsûse-i Nesir,
8. Usûl ü enva-ı Edebiyye.

Bizim görebildiğimiz nüshada bunların ilk üçü bahis konusu edilmektedir. Esasen bu eseri burada ele alışımızın asıl sebebi, daha doğrusu konumuzla doğrudan ilgili olan tarafı üçüncü, yani Fünûn-i Sülûse-i Edebiyye bahsidir. Bilindiği gibi bu üç ilim meânî, beyân ve bedîdir. Hemen ifade edelim ki Ali Ekrem klasik mânâda bu ilimler üzerinde durmaz. Esasen yine görebildiğimiz nüshada sadece mânâ ve beyân bahsi bulunmakta hattâ beyân bile belki tamamlanmış olmamaktadır. Önce meânîyi ele alan müellif, klasik edebiyatımızın meânî karşısındaki tutumu ile bu konuda Şark-Garp edebiyatlarının mukayesesini ve yeni edebiyatın tavrını inceler, Düşüncelerini bol örnekle açıklayan Ali Ekrem'in beyan konusundaki tesbitleri ve mecaza âit olmak üzere sıraladığı zengin örnekleri eserin belki en güzel taraflarını oluşturmaktadır.

Şerh-i Mütûna Medhal Edebî Meslekler, Dârülfünunda Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1928, Taş basma.

Biz bu kitabı göremedik. Seyfettin Özege Kataloğu'nda da bulunmamaktadır. Yalnız Doç. Dr. İsmail Parlatır, Ali Ekrem'in bu eserinden bahsetmekte ve onun beş bölümden meydana geldiğini, ilk bölümün "Dimâğ-ı Beşerin Faaliyeti"ne tahsis edildiğini ve daha çok duygu üzerinde durulduğunu, ikinci ve üçüncü bölümlerde zihin, his, hayal, fikir gibi psikolojik melekelerin ele alındığını, dördüncü bölümün ise "Fesâhat, Belâgat ile Üslûb" başlığını taşıdığını, son bölümde de edebiyat akımlarının incelendiğini söyler.¹⁸

Belki ilerde Ali Ekrem'in bütün bu eserleri bir araya getirilip tam bir tesbit yapılabilecektir.

Ferid Kam, *Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri*, 1331-1332 Sene-i Tedrisiyyesinde Dârülfunûn Edebiyat Fakültesinde Müderris Ferid Beyefendi tarafından Takrir Edilen Derslerden Müteşekkildir, 116 S.

Ferid Bey'in bu ders notlarının da nüshaları oldukça eksiktir. Esasen bu tabiatının icabıdır. Fakat burada bu eseri bahis konusu edip etmemekte bir hayli tereddüt ettik. Evet *Asâr-ı Edebiyye Tedkikatı* doğrudan belâgat kitabı değildir. Fakat ders notları şeklinde de olsa bir devrin edebiyat incelemesini göstermesi bakımından önemli olan bu eser yardımı ile edebî eserlerimizi daha yakından tanıma imkânına kavuşacağımız muhakkaktır. Öte yandan yazar eserinin girişinde edebî eseri tedkik etmenin mâhiyeti, lüzum ve fâidesi, edebiyat kelimesi ve mânâsı, aruz vezni, Arap ve Acem

¹⁸ Ali Ekrem Bolayır, İstanbul, 1987, s. 61.

edebiyatları ve “edebiyat-ı sūfiyye” konularında faydalı bilgiler vermektedir. Bundan sonra edebî eserlerimiz çeşitli unsurlar bakımından taranmaktadır. Ağaçlar, meyveler, çiçekler, müskirât ve işret vasıtaları, zînet eşyaları vb.

Süleyman Şevket, *Güzel Yazılar* :

c. I,	İstanbul, 1336, Matbaa-i Âmire,	164 + 4 S.
	İstanbul, 1338, Matbaa-i Âmire,	164 + 4 S.
	İstanbul, 1924, Orhaniye Mat.,	174 + 2 S.
c. II,	İstanbul, 1336, Matbaa-i Âmire,	172 + 1 S.
	” , 1923, ” ” ,	181 + 3 S.
c. III,	” , 1337, ” ” ,	249 + 5 S.
	” , 1340, Vatan Mat.,	248 + 5 S.
c. IV,	” , 1336, Matbaa-i Âmire,	324 + 2 S.
	” , 1339, ” ” ,	324 S.
	” , 1923, ” ” ,	320 + 2 S.

Liseler için hazırlanmış olan bu ders kitabı, daha evvelki ders kitaplarından biraz farklıdır. Öncekilerde esas olan belirli edebî kaideleri öğrenciye kazandırmaktır. Halbuki Süleyman Şevket öncelikle metinler üzerinde durur. Aslında bu eser daha çok bir antoloji hüviyetinde görünmektedir. Birinci ve ikinci ciltlerde verdiği metinlerle ilgili kısa açıklama, kelimeleri vermek ve şiirleri nesre çevirmenin dışında herhangi bir edebî bilgi ihtiva etmez. Ancak üçüncü ciltten itibaren çeşitli edebî nevîler, sanatlar ve edebiyat terimleri yine metinlerden sonra ve o parçayı anlamaya yardımcı olacak nitelikte açıklanmaktadır. Dolayısıyla Süleyman Şevket edebiyat bilgileri, edebî kaideler için herhangi bir ölçü kabul edip onu takip etmez. Onun tavrı metnin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu bakımdan edebî sanatlar, edebî nevîler, nazım şekilleri, üslûbla ilgili hususlar karışık bir şekilde ve metinleri anlamaya yardımcı olacak tarzda tertip edilmiştir.

Ali Canib, *Edebiyat*, İstanbul, 1340, Matbaa-i Âmire, 499 S.

İstanbul, 1926, Millî Mat., 492 S.

İstanbul, 1928, Devlet Mat., 491 S.

Daha sonraları defalarca basılan bu eser de liseler için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Önce nazım - nesir hakkında genel bir bilgi verilir. Sırasıyla hece ve aruz vezni ele alınır. “Mecazlar” başlığında klasik belâgatın ilmî beyânında bulunan edebî sanatlar, “Mânâyâ Âit Sanatlar” ile “Lâfza Âit Sanatlar” başlıklarında yine klasik belâgatın ilm-i bedî kadrosundaki sanatlar bahis konusu edilir. Ali Canib de Süleyman Şevket gibi önce metin yazmaktadır. Aslında Ali Cânib’in tavrı daha farklıdır. Çünkü o önce örnekler yazmakta ve onları açıklayarak, haklarında bilgiler vererek, onlarda bulunan

başlığındaki edebî sanata işâret ederek misalini açıklamış bulunmaktadır. Bu bakımdan onun yolu uygulamalı bir mâhiyet kazanmaktadır. Ayrıca bu çeşit örneklerde yazarın geçmişten devrine doğru bir kronolojiye de dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Edebî sanatlar kadrosunun mahdut olduğuna da işâret edelim.

“Eski Divan Edebiyatında Nazım Şekilleri” bölümünde kasîde, gazel, mesnevî, rübâî, kıt’a, musammat, terkiib-i bend, terci-i bend, müstezâd üzerinde aynı tarzda durulur. Tarih düşürme, lügaz ve muamma sanatlarını arada ve ayrı bir başlıkta bahis konusu eden müellif, tuyug ve şarkı’yı müstakilen inceler.

“Divan ve Divan Edebiyatının Husûsiyetleri”ne topluca işâret eden Ali Canib, ayrıca hamse geleneği üzerinde durur. Böylece klasik nazma âit yeterli bilgileri bol örneklerle açıklamış bulunan yazarımız “Eski Nesir” başlığında önce kronolojik olarak aldığı örneklerle eski nesrin özelliklerini topluca verir. Ayrıca örnek alırken nesir nevilerini de gözetmiştir.

“Millî Nazım Şekilleri”nde manî, varsağı, koşma, destan, türkû gibi halk edebiyatı nazım şekillerine örnekler verir ve onlarla beraber âşık edebiyatı ile tasavvuf edebiyatının husûsiyetlerini lise öğrencisi seviyesinde açıklar.

Ali Canib, yenileşme devri edebiyatını ele alırken nesre öncelik tanır ve bu devir edebiyatındaki nesrin romanesk, tarih, didaktik, dramatik, hitabet, mektup nevilerini örneklerle açıkladıktan sonra, nazıma geçer. “Yeni Edebiyatta Nazım Nevîleri” bölümünde ise sırasıyla lirik, dramatik, didaktik, pastoral, nevileri üzerinde durulur.

Tanzimat’ın siyasî bir değerlendirmesi ve bir lügatçe ile eserini tamamlayan Ali Canib, edebi nevî ile nazım şeklinde zaman zaman görülen kavram kargaşasına düşmeden konularını belirli bir seviyeyi tutturarak işlemiştir.

Eserin alfabe değişikliğinden sonraki baskılarında görülen değişikliklere daha sonra, yazımızın ikinci bölümünde temas edeceğiz.

Ali Canib, *Epopée ve Edebî Nevîlerle Mesleklere Dâir Malûmât*, İstanbul, 1927, Devlet Mat., 73 S.

Kitabın ilk başlığı *Epopée*’nin altında “Millî Destan” küçük başlığı bulunmaktadır. Yazar, Batılı kaynaklara dayanarak *epopée* kavramı üzerinde durmakta, *epopée*’nin şartları ve nevîleri hakkındaki nazarî bilgileri İliada, *Odyseia* ve *Kalevala* destanları ile açıklamaktadır.

Eserin “Şiir Nevîleri” bölümünde ise lirik, pastoral, didaktik ve romantik şiir sırasıyla ele alınmakta ve her birisinin husûsiyetleri kısaca verilmektedir. Nihayet “Edebî Meslekler” bölümünde de klasisizm, romantizm, realizm ve sembolizm bahis konusu edilmektedir. *Epopée*’nin bir özelliği de yazarın bazı kavramları Fransızca olarak dizdirme intiyacını duymasındır. Alfabe değişikliğinden sonra yeni bir baskısının yapıldığını biliyoruz. (İstanbul, 1930, Devlet Mat., 72 S.)

Çankırlı Talât (Onay), Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, İstanbul 1928, Devlet Matbaası, 166 S.

Sahasında yazılmış ilk kitap olan Halk Şiirlerinin şekil ve Nev'i, Veled Çelebi'nin Takriz'de belirttiği gibi, eksik konuları olmakla beraber, Köprülünün ifâdesiyle "içinde şimdiye kadar bilmediğimiz pek çok yeni ve şâyân-ı dikkat şeyler" de bulunan bir kitaptır. (s. 3-4) Eserin müsveddelerini gözden geçiren Veled Çelebi lüzûmlu gördüğü yerlerde notlar koymuş ve bunlar bas-kıya da kendi adıyla intikil etmiştir.

Şiiri şekil ve nevine göre tasnif eden Ahmed Talât, ilk kısımda Mısrâ, beyit, müfred, mesnevî, üçleme, dörtlüler (kayabaşı, ezgi, varsağı, türkü, türk-mânî, şarkı) murabbalar (tuyug, kıt'a, mânî, koşma, şarkı, musammat koşma, zincirleme, zincir-bend ayaklı koşma, destan, satranç, vezn-i âher), beşliler, gazel, selîs, divân, semâî, kalenderî, tekerleme, ninni; ikinci "Halk şiirlerinin envâî" kısmında dinî şiirleri (ilâhî, münacaat, na't, medhiye, nutuk, devriye, nefes), büyük sözler, darb-ı meseller, ahlâkiyyât, kahramanlık şiirleri, güzelleme, tasvirler, hikâye, medhiye, mersiye - ağıt, hicviye - taşlama, tanzîr, hezl, şathiyyât, muammâ, lûgaz, bilmece nevelerini ele almaktadır. Kitabın en mühim taraflarından birisi örneklerinin bolluğudur. Bütün bunlar bu mânâda o zamana kadar böyle müstakilen ele alınmamıştır. Bir noktada Ahmed Talât eserini bütünü ile bu sahanın mahsullerine, hece vezni ile yazılmış mahsullerine dayanarak hazırlamıştır. Başka bir söyleyişle onun belirli bir örneği veya kaynağına rastlanılamamaktadır. Öte yandan eser kendisinden sonrakilere hep kaynaklık etmiştir.

Netice : Yazımızın bu birinci kısmında başlangıçta da söylediğimiz gibi belâgat, rhétorique ve edebiyat nazariyesi ile ilgili bizde alfabe değişikliğine kadar neşredilmiş bulunan kitapları teker teker ele almış olduk. İkinci kısımda ise yeni harflerle yayımlanmış olanları bahis konusu edeceğiz.

Bu birinci kısmın sonunda bir hususu açıklamak istiyoruz. Biz bu bibliyografyamızda belâgat, rhétorique, edebiyat nazariyesi üzerine olan, edebiyat bilgileri veren kitapları listemize aldık ve mümkün merteye bibliyografyayı tam tesis etmeye çalıştık. Burada yer yer çözmekte sıkıntı çektiğimiz meselelerimiz oldu. Meselâ Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniye'sinin uyandırdığı akisler çerçevesindeki bütün kitapları burada zikretmemize rağmen biraz sonra isimlerini sıralayacağım kitaplara yer vermedik. Çünkü Belâgat-ı Osmaniye tam bir belâgat kitabı idi ve bizde ilk defa bu kadar alâka uyandırmıştı. Bu bakımdan biz de çerçeveyi geniş tuttuk. Fakat mütâlaat-ı edebiye, muhakemât-ı edebiye vb. adları taşıyan ve bir takımı sanat, edebiyat, bahislerini ihtiva eden kitapları bibliyografyamızda müstakilen ele almadık. Fakat birtakım yanlış yorumlara meydan vermemek için bu mahiyetteki eserleri birer cümle ile de olsa söz konusu etmek istiyoruz.

Mehmed Ziver'in *Hikmet-i Edebiyye* (İstanbul, 1305, 70 S.) si hikmet-felsefe, hüsn, aşk ve sevda, tenkid, Şark ve Garb edebiyatı, Arap ve Acem edebiyatı, Hugo, romantizm gibi konuları ihtiva eder. Keza *Mütalaât-ı Edebiyye* (Rodos, 1311. 38 S.) ise yazarın muhtelif makalelerini içine almaktadır. Bunlar da devrinin bazı şahısları ve eserleri hakkındadır.

Abdülganî Seniy, *Edebiyat*, (Dersaadet, 1312, 15 S.) isimli eserinde edebiyat kavramı üzerinde durur.

İsmail Safa'nın *Mülâhazât-ı Edebiyye* (Dersaadet, 1314, 70 S.) si edebiyat, şiir, mübalaga, güzellik, dehâ, üslûb, inşâ vb. birtakım edebî mülâhazaları, edebiyat meselelerini içine alır.

Said Nursi'nin *Muhakemât* (Kostantiniyye, 1327) ının bir bölümünü oluşturan *Unsuru'l-Belâgat*, belâgat ve üslup kavramı üzerinde anlaşılması güç birtakım zihin ekzersizlerinden ibarettir.

Yine Ziver'in aynı yani *Mütalaat-ı Edebiyye* (İstanbul, 1327, 168 S.) adlı, eseri yazma ve şöhret arzusu, edebiyata intisab, mekân ve zaman, imlâ ve lisan, edebî meslekler, ünvan ve mevzû, bazı eser tenkitleri, musikî, ekzotik, seyahat jurnali vb. konularda makale ve denemeleri ihtivâ etmektedir.

Ali Nusret'in *Makalât-ı Tarihiyye ve Edebiyye* (İstanbul, 1329, 192 S.) sinde tarihle ilgili makalelerden sonra çocuk edebiyatı, parnasyenler, edebiyatta vatanperverlik, edebiyatta askerlik ile küçük hikâyeler üzerinde durulmaktadır. "Tezyîn-i lisan ve Üslûb-ı beyan" ile "Şiir ve Nesrin Güzelliği" başlıklarında doğrudan dil - üslup, şiir - nesir meseleleri açıklanmaktadır.

Hüseyin Rahmi'nin *Şekavet-i Edebiyye* (İstanbul, 1329, 160 S.) adlı eseri devrinin birtakım edebî meseleleri ile münakaşalarına yazarının bakışını sergilemektedir.

Yine İsmail Safa'nın *Muhakemât-ı Edebiyye* (İstanbul, 1329, 134 S.) si ise şiir, kafiye bahislerinden sonra birtakım edebî tenkitleri içine almaktadır.

Mehmed Âkif'in *Kavâid-i Edebiyye* (Dârülhilâfe, 1329, 16 s.) si, müellifin Dârülfünun'da verdiği edebiyat derslerinden bir parçadır. Dârülfünun Dersleri genel başlığında diğer derslerle beraber basılan bu küçük risâlede Plan, İcâd-Mevzû, Muhayyileyi İşletmek, Âhenk başlıkları vardır ve sonuncu bahis yarımıdır. Ayrıca yazar bunları Sırat-ı Müstakim (Sebîlü'r-Reşâd) (c. VII, nr. 181, c. VIII, nr. 203, 204, c. IX, nr. 209, 210) de de neşretmiştir.

El - Hac Mehmed Lutfi, *Edebiyattan Mülhekat-ı İlm-i Aruz* (Dersaadet, 1330, 50 S.) da "karz-ı şiir" ile "ilm-i kafiye"yi anlatır. Burada daha çok aruzun takti usullerinden bahsedilmekte ve kafiye bahsi fazla ayrıntıya boğulmadan derli toplu bir şekilde verilmeye çalışılmaktadır.

Karar vermekte güçlük çektiğimiz eserlerden biri de Ali Kemal'in *Sorbon Darülfünununda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri* (İstanbul, 1330, 203 S.)

dir. Paris'den gönderilmiş ve İkdâm'da yayımlanmış; daha sonra gözden geçirilmek suretiyle kitaplaştırılmış bu eseri belki edebiyat nazariyesi içinde ele almamız gerekirdi. Fakat eserin belirli bir sistemden mahrum oluşu ve araya sokulmuş görüşlerle belirli bir akımın açıklanmasından çok denemelere kayması gibi sebepler dolayısıyla onu asıl listemizde değerlendiremedik. Keza Midhat Cemal tarafından hazırlanan Hitabet Dersleri (İstanbul, 1330, 375 S.) de tereddüt ettiğimiz eserlerdendir. Biliyoruz ki Aristoteles'den beri hitabet rhétorique'in içinde değerlendirilmiş, hattâ Araplar, Aristoteles'in meşhur Retorika'sını Arapça'ya el - Hitabe diye tercüme etmişlerdir. Fakat Türk edebiyatı bahis konusu olunca yukarda teker teker üzerinde durduğumuz eserlerden sadece Mebâni'l-İnşâ kaynağına bağlı kalarak hitabete fassıllar açmıştır. Öte yandan İsmail Hakkı Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Mısbahu'l-Fesâha'sında "hutbe"den söz edildiğini biliyoruz. Fakat bu parça örnekler bir gelenek tesisi için yeterli olmamıştır. Bu devrede benzerine pek rastlayamadığımız bu kitabı burada olsun anmadan geçemedik. Midhat Cemal'in Medresetü'l-Vâizîn'deki derslerinden meydana gelen bu kitapta önce hitabetin tarihçesi üzerinde durulur. Fakat müellif eski Yunan ve Roma'ya temasla yetinir ve daha çok Araplardaki hitabeti bahis konusu eder. Hz. Muhammed'den ve İslâm hatiplerinden seçilmiş örneklerden sonra Osmanlılara geçer. Daha sonra ses, telâffuz, nutkun kısımları gibi teknik konular üzerinde durulur, hitabetle şiir arasındaki münasebete temas edilir ve nihayet "Bizim Hatipler" başlığında devrinin birkaç hatibi ele alınır.

Râif Necdet'in *Hayat-ı Edebiyye* (İstanbul, 1922, 383 S.) si ise bir devrin edebî hâdiselerine ışık tutması bakımından mühim olmakla beraber konumuzla doğrudan ilişkili değildir.

İbrahim Aşki, *Mekteb-i Harbiye Edebiyat Dersi Hülâsaları* (b. yeri yok, 1340 (= 1924), Matbaa-i Bahriyye, 33 S.) adlı kitabında "Sanayî-i Nefise ve Edebiyat, Zevk - Zevki Edebî, Hüsn - Mehasin-i Edebiyye, Nazım ve Nesir, Evzân-ı Osmaniyye başlıklarından sonra Türk edebiyatının tasnifine geçer.

Yazımızın bundan sonraki bölümünde harf inkılâbından sonraki kitaplar üzerinde duracağız.